

DET TREDELTE EUROPA

En analyse af modernitet og kirkelig tradition i Danmark, Bulgarien og Spanien

I Summary

*Europe parted in three.
An analysis of modernity and ecclesiastical tradition in Denmark,
Bulgaria and Spain.*

Christianity today is a current subject in the European Union (EU). As earlier mentioned EU has as a governing body no roots in religion and has never had never had any religious legitimacy. The European institutions has since the beginning of the European Coal and Steel Union been administrative institutions, which handle political subjects such the Internal Market and Fiscal policy. The EU has moved towards more and important area in the later years.

The EU cooperation is moving to touch areas, which has significance for believers. Areas such as abortion, divorce, homosexual marriage and euthanasia, where the EU has no formal power, is being debated in the EU more.

The three countries Denmark, Bulgaria and Spain have different historical and ecclesiastical backgrounds.

The Danish modernity has come in stages through a longer historical period. The Danish modernity has removed the Danish Church from the central place of the Danish society. The church has no longer a religious political voice in the Danish society. The Orthodox Church on the other hand has a very central place in the Bulgarian society. The Bulgarian Orthodox church has been the binding factor in the Bulgarian society during different challenging stages. The Orthodox Church has still today a religious political voice in the Bulgarian society, even if the schools are so far are secular. There has been some modernity in Bulgaria, which is evident in the secular state and governing function.

The Catholic Church in Spain has also had a very central place in the Spanish society. The base was totally different than in Bulgaria. The central place in society was defined by the power of the state and not by the people as in Bulgaria. The modernity in Spain is further ahead than in Bulgaria, but as far as in Denmark. The church has still a

religious political influence and their lobbying makes the state hold on to some of the Catholic values.

A common ecclesiastical tradition is not likely to obtain for the simple reason that the three ecclesiastical traditions stem from three different Christian directions with different Christian values.

It would probably be easier for Bulgaria and Spain to find some common ground.

The secular political cooperation is not going quite smoothly as the three countries are at different levels of their modernisation and the church in the three countries has different religious political influence. Subjects such as abortion, divorce and euthanasia will create some difference in opinion.

The three countries have been members of the EU for different periods of time. And it seems that the longer a country has been a member of the secular EU, the more affected the country will become of the secular views and opinions of the other states.

II Indholdsfortegnelse

1 INDLEDNING	4
1.1 PROBLEMFOMULERING	6
1.2 HYPOTESE	6
1.3 AFGRÆNSNING	7
1.4 MOTIVATION	7
1.5 METODE OG TEORI	8
1.6 DISPOSITION	8
2 TEORETISK RAMME	10
2.1 MAX WEBERS MODERNISERINGS TEORI	10
2.2 ANTHONY SMITHS NATIONALOPBYGNINGSMODEL	13
2.3 KRITIK	14
3 DANMARK	16
3.1 EVANGELISTISK-LUTHERS REFORMATION	16
3.2 KONGENS MAGT SKÆRPEDES	19
3.3 FOLKEKIRKENS OPRETTELSE	24
3.4 SOCIALDEMOKRATIET OG FOLKEKIRKEN	27
3.5 DEN DANSKE FOLKEKIRKE I DAG	30
3.6 DELKOKLUSION	31
4 BULGARIEN	33
4.1 BULGRIEN BLEV KRISTEN	33
4.2 DEN OSMANNISKE KOLONISERING	37
4.3 TIDEN MELLEM TO REGIMER	37
4.4 KOMMUNISMENS EFFEKT PÅ KIRKEN	39
4.5 EFTER KOMMUNISMENS FALD	42
4.6 DEN BULGARSKE KIRKE I DAG	44
4.7 DELKONKLUSION	45
5 SPANIEN	46
5.1 KIRKEN I SPANIEN FØR 1931	46
5.2 KIRKEN OG DEN ANDEN SPANSKE REPUBLIK	48
5.3 DEN SPANSKE BORGERKRIG	48
5.4 TIDEN UNDER FRANCO	49
5.5 SPANIEN EFTER FRANCO	51
5.6 KIRKEN I SPANIEN I DAG	53
5.7 DELKONKLUSION	55
6 KONKLUSION	57
7 LITTERATURLISTE	59

1. Indledning

Mødet mellem modernitet og kirkelig tradition har været temaet i hele det 19. århundrede, men mødet antog en ny karakter omkring 1900 og det nye århundredes årtier (Schjørring, 2008, s. 69).

Dramaet tog sig begyndelse i Frankrig. To sager, som i udgangspunkt var nationale anliggender viste sig at rumme konfliktstof af langt større rækkevidde end det, der umiddelbart trådte frem. I begge tilfælde har det siden vist sig, at sagens kerne udviklede sig til et hovedtema med nedslag ud over hele det europæiske kontinent, og dønningerne lagde sig ikke lige med det samme (Schjørring, 2008, s. 69).

Den ene sag var Drefuss affæren, hvor en ung jødisk officer i den franske hær blev afskediget med en begrundelse, der bar præg af antisemitisme. Drefuss affæren afslørede, at det store opgør fra revolutionen i 1789 i virkeligheden ikke havde fået en afslutning (Schjørring, 2008, s. 69-70).

Endnu inden dønningerne efter første fase af den offentlige debat om Drefuss affæren havde lagt sig, tog debatten en drejning i forbindelse med vedtagelsen af en lov om adskillelse af kirke og stat. Den lå i naturlig forlængelse af alle forestillinger om ukrænkelige frihedsrettigheder. At der ville være et massivt politisk flertal for denne lov, havde været klart gennem de sidste årtier af det 19. århundrede, så meget mere, så den romersk-katolske kirke i perioden efter det første Vatikanerkoncil (1860-70) var præget af anti-modernitet, hvilket kun øgede det politiske flertals utålmodighed efter at få gennemført en lovgivning, der sikrede alle borgeres frihed, religion, politik, videnskab, kunst og undervisning (Schjørring, 2008, s. 71).

Kirkens tidligere rolle i det offentlige rum måtte elimineres. Der var ret til gudsdyrkelse, men alene inden for privatsfæren. Kirken måtte ikke kunne være et subjekt i den offentlige ret og derfor heller ikke berettiget til at forvalte offentlige skattemidler (Schjørring, 2008, s. 71).

Privatisering af religionsudøvelsen, som var forbudt mod kirkelig undervisning i skolerne, en beskæring af kirkens tidligere virkefelt. Lovgivningen indeholdt også

forbud mod at lade religionen komme til udtryk i andre sammenhænge i det offentlige rum, dvs. retssale og ved edsaflægninger i hæren, ligesom der var forbud mod religiøse symboler og handlinger i forbindelse med højtideligholdelsen af nationale festdage (Schjørring, 2008, s. 72).

Loven blev gennemført med ubønhørlig konsekvens. Det politiske flertal bag lovene var massiv, ikke desto mindre fremførte Pave Pius X en skarp indsigelse, da han i en rundskrivelse henvendte sig til de franske biskopper og præsteskabet og redegjorde for, hvorfor kirken måtte vende sig imod denne lov med kirkelige rettigheder som begrundelse. Paven mente, at denne lov ville ødelægge grundlaget den guddommelige skaberorden (Schjørring, 2008, s. 72). Selvom der i kirken var nogle, der var indstillet på at gå ind under den nye lovgivnings vilkår for at få det bedste ud af situationen, fremstod det for offentligheden et billede af en dyb kløft mellem en moderne, sekulær statsmagt og en kirke, som var rodfæstet i en kirkelig traditionalistisk morallære. Dette var i første omgang begrænset til Frankrig, men ingen, hverken blandt europæiske kirkeledere eller politikere kunne forholde sig ligegyldige (Schjørring, 2008, s. 73).

Godt 10 år senere blev en tilsvarende lov gennemført i et andet hjørne af Europa. Få måneder efter Oktoberrevolutionen i 1917 indførte Lenin og Rådet for Folkekommissionen en lov, der adskilte kirke og stat (Schjørring, 2008, s. 73).

I dag er kristendommen igen aktuel i den Europæiske Union (EU). Som statsmagt har EU ingen rødder i religion og har aldrig haft nogen religiøs legitimation. De europæiske institutioner har siden begyndelsen af den Europæiske Kul- og Stål Union været administrative institutioner, der tog sig af politiske emner som det indre marked og landbrugspolitik. I de senere år har EU dog også bevæget sig ind på mange flere og vigtigere områder (Albrechtsen, 2008).

EU-samarbejdet bevæger sig lige så stille ind på områder, som har betydning for troende. Områder som abort, familieret, skilsmisse, homoseksuelle ægteskaber og aktiv dødshjælp, hvor EU ikke har nogen formel magt, bliver debatteret i højere grad på EU niveau (Albrechtsen, 2008).

Under udarbejdelsen af forfatningstraktaten i 2002 og 2003, var der en hidsig debat om hvorvidt kristendommen skulle indarbejdes i traktaten (DR, 2007).

Kristendommen blev ikke nævnt i Forfatningstraktatens præambel (Katzenstein, 2006, s. 12), men i artikel 11 bilag til 1997 Amsterdam traktaten nævnes der, at EU respekterer og vil ikke forringe nationale lovgivninger med hensyn til status af kirken og religiøse associationer (Katzenstein, 2006, s. 1).

EU's fokus har udelukkende været sekulær politik. Dette viste sig i 2004, da EU parlamentet havde nægtet at godkende den konservative italienske katolik Rocco Buttiglione som EU's justitskommissær. Årsagen var, at parlamentet fandt det uforeneligt med EU's værdier at have en justitskommissær, som havde konservative kristne holdninger. Bl.a. anså han homoseksualitet for at være en synd (Jarlner & Jerichow, 2005, s. 42).

Vi lever i en sekulær tidsalder især her i Europa, hvor materielle værdier og præferencer har tilsidesat sansen for det det hellige (Smith, 2001, s. 194).

I artiklen *Kristendommen lider i Europa* skriver Kristeligt Dagblad at sekularisering i Europa tvinger kristendommen i knæ. Europæerne kommer ikke så meget i de kristne kirker mere, de interesserer sig mere for spiritualitet og åndelighed i skikkelsen af amuletter og kurser i zenbuddhisme. Artiklen antyder, at sekularisering har haft et indtog og har nærmest bekæmpet kristendommen. Kristendommen er flyttet fra det offentlige rum og har mistet sin indflydelse (Schelde, 2008).

1.1 Problemformulering

Hvorledes har forholdet mellem kirke og stat i EU medlemslandene Danmark, Bulgarien og Spanien udviklet sig siden kristendommens indførelse og hvor vidt er der religiøs politisk indflydelse i disse lande?

1.2 Hypotese

Som tidligere nævnt er kristendommen igen blevet et diskussionsemne i Europa og nærmere i EU. Dette blev synliggjort i forbindelse med udarbejdelsen af den nye EU traktat, forfatningstraktaten.

Uenigheden blandt EU-landene i spørgsmålet indarbejdelsen af kristendommen i præamblet, har fremhævet de forskellige meninger om forholdet mellem kirke, stat og religiøs, politisk indflydelse.

På baggrund af denne problematik, er nedenstående hypotese konstrueret:

Uden et fælles syn på forholdet mellem kirke, stat og religiøs, politisk indflydelse, vil der opstå utallige politiske uenigheder i etiske spørgsmål i EU's fremtid.

1.3 Afgrænsning

Emnet kirke, stat og religiøs, politisk indflydelse er blevet afgrænset i problemformuleringen, hvor de to spørgsmål hjælper til at afgrænse og indkredse det brede emne om kristendommen.

Ydermere konkretiserer den valgte hypotese aspekterne inden for religionsområdet – diskussionen om hvorvidt religion stadig har en politisk indflydelse i det sekulære Europa.

De forskellige kristne trosretninger i Danmark, Bulgarien og Spanien er grunden til, at de tre lande er udvalgt.

De illustrerer, tre store kristne trosretninger og ses som de største kristne retninger i Europa.

1.4 Motivation

Tanken bag at beskæftige sig med emnet kirke-stat forhold, blev vakt i forbindelse med en altid eksisterende interesse for den kristne mangfoldighed i EU samt diskussionen om kristendommens indarbejdelse i præamblet i Forfatningstraktaten.

Er det kristendommen, der er bindeled i et udvidet Europa?

Det skabte debat over hele Europa og ikke bare i politiske kredse. På et tidspunkt var det svært at se, hvordan enighed skulle nås.

Det europæiske samfund var delt i to lejre – en ultra-liberal og en ultra-konservativ.

En løsning blev fundet og Europas rødder i kristendommen blev udeladt af præamblet.

Dog spøger denne konflikt stadig i kulisserne. Konflikten har vist, at europæiske lande har en forskellig opfattelse af kristendommens betydning og religions rolle i politiske spørgsmål.

1.5 Metode og teori

I dette speciale omhandlende kristendommen i Europa, anvendes den kvalitative metode, da området hovedsagligt består af ikke-måleligt data. Denne data vil blive vil blive videreført i den komparative analyse, hvor kirkeforholdet i Danmark, Bulgarien og Spanien vil blive sammenlignet i forbindelse med besvarelsen af problemformuleringen.

Derfor vil det være oplagt at bruge de allerede eksisterende data og bygge videre på dem. Heriblandt findes der flere avisartikler, hvor kristendommen i Europa er blevet behandlet. Disse kan med fordel inddrages, da disse data vil kunne hjælpe til en forståelse af, hvordan modernitet og kirkelig tradition har udviklet sig i Europa. Ved hjælp af avisartiklerne vil det være nemmere at illustrere nutidige holdninger til kristendommen i Danmark, Bulgarien og Spanien, selvom disse i teorien ikke er målbare. Hovedfokus vil dog på den komparative metode og den komparative analyse pga. sammenligning mellem Danmark, Bulgarien og Spanien.

Som teoretisk ramme vil den mest centrale teoretiker inden for området af modernitet blive diskuteret. Disse tilgange er blevet valgt pga. deres forklaringskraft inden for udviklingen af samfundet i Danmark, Bulgarien og Spanien.

1.6 Disposition

Som indgangsvinkel til specialets emne modernitet, vil emnets teoretiske ramme blive gennemgået. Den teoretiske ramme vil blive forklaret og diskuteret med henblik på at redegøre for de centrale begreber inden for området modernitet. Som afslutning på denne gennemgang vil teoriens svagheder og styrker blive diskuteret. I forlængelse af specialets teoretiske del analyseres og diskuteres de tre forskellige kirkelige traditioner vha. sammenligning af Danmark, Bulgarien og Spanien med udgangspunkt i en

Dorthe Holm Larsen

historisk institutionel analyse. Til sidst vurderes det, om der er en religiøs politisk indflydelse i disse lande.

2 Teoretisk ramme

I søgen efter en forståelse for forholdet mellem modernitet og kirkelig tradition, er det essentielt at kigge på Max Webers modernitets teori.

Denne teori diskuterer betydningen af modernitet og kirkelig tradition, hvilket er grundlæggende i undersøgelsen af specialets problemformulering:

Hvorledes har forholdet mellem modernitet og kirkelig tradition i EU medlemslandene Danmark, Bulgarien og Spanien udviklet sig siden kristendommens indførelse og hvorvidt der er religiøs politisk indflydelse i disse lande?

Samtidig er det vigtigt, kort at gennemgå Anthony Smiths nationsopbygningsmodel.

2.1 Max Webers moderniserings teori.

Det er en almindelig opfattelse, at Max Weber har hævdet, at der findes en direkte årsagssammenhæng mellem på den ene side den protestantiske etik og på den anden side kapitalismens ånd og den kapitalistiske økonomiske adfærd i hans bog fra 1920 ”*Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*”. Ifølge Weber skulle således en ideologi – den protestantiske etik – være årsagen, og muligvis den eneste årsag, til et økonomisk hændelsesforløb.

Frigørelsen fra den økonomiske traditionalisme står som en faktor, som kunne stimulere tvivlen på den religiøse tradition og på traditionelle autoriteter overhovedet. Men reformationen betød ikke afskaffelse af kirkens herredømme, snarere en udskiftning af den hidtilværende form for herredømme. Udskiftningen mærkedes ikke på dette tidspunkt ikke meget i praksis og var i mange år næsten kun af formel karakter (Weber, 1972, s. 18).

De reformatorer, der fremstod i de økonomisk mest udviklede lande, kritiserede jo netop ikke, at den kirkelig-religiøse beherskelse af livet var for stor, men tværtimod at den var for ringe. Selvom protestanternes større andel i kapitalbesiddelse og de ledende stillinger inden for moderne økonomi til dels er en simpel følge af, at deres formueforhold op gennem historien gennemsnitlig har været bedre, så viser der sig på

den anden side fænomener, hvor årsagsforholdet ikke er sådan. For blot at nævne nogle enkelte: først den forskel, der generelt lader sig påvise i arten af den højere undervisning, som katolske forældre plejer at lade deres børn modtage i modsætning til protestantiske forældre. Inden for gruppen af katolske elever ligger procentdelen af dem, der udgår fra de moderne skoler med sigte på teknik. Erhverv og handel – altså handelsgymnasier, realskoler, højere borgerskoler osv. – påfaldende lavere end procentdelen blandt protestantiske elever; unge katolikker foretrækker i tilsvarende grad den uddannelse, som de humanistiske gymnasier tilbyder. Dette er et fænomen, der ikke kan forklares ved formueforholdene; det må tværtimod snarere bruges til at forklare katolikkernes ringe deltagelse i kapitalistiske erhverv. (Weber, 1972, s. 18). Men endnu mere påfaldende er en iagttagelse, som kan hjælpe med til at forklare det ringe katolske islæt i den moderne storindustri faglærte arbejderstand. (Weber, 1972, s. 18).

Det bekendte fænomen, at fabrikken i vid udstrækning henter sine faglærte arbejdskraft fra håndværkerstanden, idet man overlader denne at uddanne arbejdskraften for derpå at opsluge den, gælder også i væsentlig højere grad for protestantiske end for katolske håndværkssvende. Blandt håndværkssvende er det med andre ord katolikkene, der viser den stærkeste tendens til at blive i håndværket, de bliver altså relativt oftere håndværksmestre, medens protestanterne i tilsvarende højere grad søger til fabrikkerne for her at indgå som faglært arbejdskraft og som arbejdsledere (Weber, 1972, s. 18-19).

Man kunne fra en overfladisk betragtning formulere katolicismens større ”verdensfremmedhed”, de asketiske træk ved den højeste idealer må opdrage dens tilhængere til en større ligegyldighed over for verdens goder. Denne begrundelse svarer faktisk til den gængse populære mening om de to trosretninger. Fra protestantiske side benytter man denne opfattelse til kritik af den katolske livsførelses (virkelige eller påståede) asketiske idealer. Fra katolsk side svarer man anklagen om materialisme, der fremstilles som en følge af protestantismens verdsliggørelse af alle tilværelsens områder. I folkemunde hedder det enten at spise godt eller sove roligt. I det foreliggende tilfælde ønsker protestanten at spise godt, medens katolikken vil sove roligt (Weber, 1972, s. 20).

Denne forklaringsmåde svigter imidlertid der, hvor en virtuos kapitalistisk forretningsans hos de samme personer og persongrupper falder sammen med en fromhed af så intensiv art, at den gennemtrænger og regulerer hele livet – og sådanne tilfælde er ikke enkeltstående, de er tværtimod et karakteristisk kendetegn for mange grupper af de historisk vigtigste protestantiske kirker og sekter. Specielt calvinismen¹ udviser, overalt hvor den har optrådt, dette sammenfald.

Dog taler meget for, at en sådan en fortolkning er en fejlfortolkning. Weber tog selv afstand fra en sådan formulering. En vis støtte for den kan man finde i hans tekst, men denne tilbyder langt bedre belæg for andre tolkninger. Tesen er enten umuligt kan efterprøves, eller at den – hvis den betragtes som mulig at efterprøve – er klart uholdbar historisk set (Weber, 1972, s. 22).

En af de væsentlige ting ved Webers ide om det moderne menneske var ”kaldet”.

Allerede i det tyske ord *Beruf* og måske endda tydeligere i det engelske *calling* er der en klang af en religiøs forestilling om en opgave stillet af Gud. De overvejende katolske folkeslag kendte ikke noget ord, som svarer til *Beruf* – *kald*. Til gengæld eksisterer det hos alle overvejende protestantiske folkeslag, og der er ikke tale om nogen etnisk betinget egenart ved de pågældende sprog. Ordet stammer derimod i sin nutidige betydning fra bibeloversættelserne, nærmere betegnet fra bibeloversætterens, ikke originalens ånd. Og som ordbetydningen, så er også tanken ny og et produkt af reformationen. Ikke fordi der ikke i middelalderen var ansatser til den vurdering af det verdslige hverdagsarbejde, som foreligger i dette kaldsbegreb. Ubetinget ny var derimod vurderingen af pligtopfyldelsen inden for de verdslige kald som det højeste indhold, den enkeltes moralske aktivitet kunne antage. (Weber, 1972, s. 46).

Det var dette, der resulterede i forestillingen om det verdslige hverdagsarbejdes religiøse betydning og for første gang dannede kaldsbegrebet. I dette kaldsbegreb var det centralt for alle protestantiske retninger, at forkastelsen af den katolske opdeling af

---

¹ Calvinisme – de reformerte kirkesamfunds teologi, der har kristendommen som grundlag. Karakteristisk er lægfolkets inddragelse i kirkens ledelse, bruddet med den kirkelige tradition og frem for alt bestræbelsen på, alt skal tjene til Guds ære. Biblen er vidnesbyrdet om Guds åbenbaring i Kristus. Gennem Helligånden gør Biblen sig gældende som autoritet for det enkelte menneske og bliver rettesnor for frelsen samt for kirkens opbygning. 1549 e.kr. (Den Store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi. 28.12.2009)

de kristne moralbud. Som verdslige pligter fremgår af den enkeltes livstilling, bliver opfyldelsen af disse derved ”kaldet” (Weber, 1972, s. 46-47).

Ifølge Weber udvikler Luther denne tanke i det første årti af hans reformatoriske virksomhed. I begyndelsen regner han det verdslige arbejde som hørende skabningen til. At det er lige så uundværligt i livet som at spise og drikke. Betydningen af kaldet stiger efterhånden. Munkelivet betragter han nu som et produkt af en egoistisk kærlighedsløshed, der unddrager sine pligter i verden. Han mener i stedet for, at det verdslige kaldsarbejde som et ydre udtryk for næste kærlighed og begrundes med at arbejdsdelingen tvinger hver enkelt til at arbejde for andre med stadig øget eftertryk på, at opfyldelsen af ens pligter er den eneste vej til at behage Gud. Ethvert kald gælder derfor lige for Gud (Weber, 1972, s. 47)

Tanken om ”kaldet” i en religiøs forstand kan proportioneres højst forskelligt. Hvad reformationen i første omgang bevirkede, var at den moralske tone og den religiøse præmie for det verdslige arbejde øgedes kolossalt. Kaldstankens videre udvikling var bevirket af karakteren af det fromhedsliv, der nu måtte udfolde sig i de forskellige reformationsretninger. (Weber, 1972, s. 48)

Weber siger således om kaldets betydning for reformationen: *Kaldet er det, som mennesket skal acceptere som guddommelig forordning, det som man skal indordne sig under – denne tankeoverskygger en anden tanke, som også er til stede, nemlig at kaldsarbejdet er en af Gud stillet opgave, eller rettere, den af Gud stillede opgave.* (Weber, 1972, s. 50).

2.2 Anthony Smiths nationsopbygningsmodel

Modernismen² og dennes nationsopbygningsmodel har været den mest anerkendte opfattelse og mest dominerende teori inden for nationalismeforskning siden 1960’erne (Smith, 2003, s. 72). Den klassiske modernisme arbejder med en nationsopbygningsmodel, som er baseret på forestillingen om, at nationer og nationalisme er en del af den moderne verden og derved et produkt af moderniteten

---

² Modernisme kaldes også konstruktivism (Smith, 2003, s. 69)

(Smith, 1998, s. 3). Modernisterne ser også nationalstaten og det internationale fællesskab som værende moderne. Deres betragtning går ud på, at nationer er opstået som en del af moderniteten betyder, at kun kan opstå i forbindelse med moderniseringsprocessen (Smith, 1998, s. 21).

Nationalisme er dog meget mere end en politisk ideologi. Ifølge modernisterne har den også form for kultur og religion, som sætter nationen i fokus. Nationen betragtes som en form for offentlig kultur, som i grundtanken er åben for alle fællesskabets medlemmer eller nationalstatens borgere (Smith, 2003, s. 53).

Den folkelige, nationale kultur er ikke bare en privat sag. Den kræver et offentligt udtryk og afføder en politisk symbolik. Den kulturelle nation må derfor blive en politisk nation samt støbeform og målestok for samfund og politik (Smith, 2003, s. 54). Men nationen er mere en verdslig kultur. Nationalisme er i sidste ende mere beslægtet med politisk religion end med politisk ideologi. Religion skal defineres som et forenet system af anskuelser og praksisser, som vedrører det hellige. Et moralsk fællesskab også kaldet en kirke (Smith, 2003, s. 55).

Nationalismen er et selvbillede af en udvalgt nation, et enestående folk med en særlig historie og skæbne, den sekulære efterfølger til ældre religiøs overbevisning.

Nationalismen skal forstås som et globalt fænomen med flere forskellige facetter (Smith, 2003, s. 56).

2.3 Kritik

Den ovenstående gennemgang af Max Webers teori om protestanternes kald samt Anthony Smiths nationsopbygningsmodel, giver en klarhed for forskelligheden i de tre lande; Danmark, Bulgarien og Spanien. Men i gennemgangen er der især fokus på deres styrker.

Max Webers tilgang til moderniseringen tager sit udgangspunkt i reformationen, hvor Anthony Smiths udgangspunkt først tager sit afsæt nogle århundrede senere. Dog beskriver disse to modernister forskellige områder indenfor modernismen.

Nogle tolkninger af Max Webers teori mener, at Max Weber vil forstå den sociale adfærds betydning og i den forbindelse vil benytte sig af idealtypiske konstruktioner.

Men dette har også en tendens til at blive meget vage og endda helt entydigt.

Max Webers teori skal ses mere som et tankeeksperiment end et forsøg på en historisk korrekt at beskrive hvad der faktisk hændte i Europa, i dette tilfælde Danmark, Bulgarien og Spanien i tiden før og efter reformationen. Det er et forsøg på at beskrive hvad, der kunne være medvirkende til de respektive landes udvikling i den kirkelige tradition.

Dette er kun et af mange forløb og disse forløb var sammenflettede og påvirker eller forrykker hinanden.

3 Danmark

Dette afsnit skal definere den evangeliske-luthersk folkekirke i Danmark i dag. For at kunne give et fuldstændigt billede af den danske folkekirke og kirketradition, kræver det en historisk redegørelse, som starter med reformationen.

3.1 Evangelisk-luthersk reformation

Den senmiddelalderlige udvikling i retning af fyrstestyrede kirker blev fuldført af reformationen i Nordeuropa. Martin Luther gik selv ind for at skelne mellem den verdslige og den åndelige øvrighed, og bad derfor de tyske fyrster om at skride ind og sørge for en reformation af kirken (Knudsen, 2000, s. 79).

Næsten overalt blev resultatet en total reformation, hvor kirkerne blev deciderede statskirker med fyrsten som den ubestridte leder (Knudsen, 2000, s. 80). Den danske reformation er nøje kædet sammen med den tyske reformation, idet danske evangeliske prædikanter var præget udefra, især fra deres udenlandske uddannelsesrejser.

I Danmark gjorde disharmoni sig gældende, og kongerne havde inden reformationen forsøgt at overtage magten over kirken for at løse de gældende problemer.

I de afgørende år, hvor den reformatoriske bevægelse fik flere og flere tilhængere, sad der en adelsmand på det højeste kirkelige embede is stedet for en dygtig og indflydelsesrig teolog, som kunne forsvare den katolske tro. Kongen, Christian d. II, ønskede ligesom Martin Luther, at få ryddet op i de kirkelige forhold og ikke et brud med den katolske kirke. Kirken skulle bare renses for ”overtroiske” indretninger (Lausten, 2004, s. 106)

De lutherske tanker kom til det nordligste Slevsvig med Hertug Christian (søn af Frederik d. I). Han havde som 17-årig været på uddannelsesrejse til Tyskland og havde her stiftet bekendtskab med Martin Luthers ideer (Lausten, 2004, s. 102).

Hertug Christian havde i 1525 fået Haderslev amt og Tørninglen Provsti i Ribe stift til sit underhold (Lausten, 2004, s. 108), og her begyndte han med hård hånd at afskaffe den katolske kirke og lukkede klostre (Lausten, 1999, s. 33). Hertug Christian afsatte domprovsten i Haderslev og hentede to veluddannede teologer fra Wittenberg, Johan

Wenth og Eberhard Weidensee, som blev henholdsvis lektor i Haderslev og den øverste gejstlige leder i området (Lausten, 2004, s. 108).

Danmark var i en krise. Samfundet var stærkt klassesdelt. Kronen, adelen og kirken ejede langt størstedelen af landets jord. De fleste biskopper var adelsmænd, nogle med lidt administrativ uddannelse, men ingen af dem var teologer. Utilfredsheden med biskopperne og deres ufattelige rigdom voksede. Det sidste strå var skandalen omkring ærkebisperembedet i Lund, respekten for pavekirken var forsvundet. (Lausten, 1999, s. 33).

På landdagen i 1525 i Rendsborg blev den katolske kirke verbalt angrebet af ridderskabet. Økonomiske krav blev fremstillet, samtidig krævede man, at ulærde præster blev fjernet samt andre ting. Gejstligheden klagede over de kirkelige afgifter, Kongen forlangte store ekstra skatter, de gejstlige ville give kongen mere end de forlangte ekstra skatter, hvis han ville undertrykke den lutherske bevægelse. Kong Frederik d. I prøvede at balancere mellem parterne, han undlod at udstede forbud mod den lutherske bevægelse, han udskød hele religionsspørgsmålet til efter det internationale koncilium, som man forventede, at paven ville arrangere. Den lutherske bevægelse havde dermed opnået en tryghed og kunne i ly af denne afgørelse fortsætte med udbredelsen af de lutherske tanker (Lausten, 2004, s. 108).

I løbet af 1527 bredte den lutherske bevægelse sig og på Fyn, i Viborg og i Malmø blev gejstlige og lægfolk grebet af den nye tro, munke og nonner forlod klostrene, præsterne begyndte at gifte sig, og samtidig var der fare for et bondeoprør i Sønderjylland, som både angik religiøse og sociale forhold (Lausten, 2004, s. 115).

Efter Frederik I's død i 1533, prøvede nogle biskopper og deres katolske menighedsfæller at først vælge en katolsk venlig konge samt ugyldiggjorde tolerancen for den lutherske menighed.

En blodig borgerkrig rasede i Danmark (1534-36) med handelsbyer samt bønderne på den ene side og godsejerne og bisperne på den anden side (Lausten, 1999, s. 35-36).

Danmarks splittelser og klasse modsætninger brød ud i lys lue. Det var ikke kun et spørgsmål om katolicisme eller protestantisme, men også en kamp for klasseinteresserne (Lausten, 2004, s.124).

Hertug Christian af Sønderjylland lovede godsejerne, at hvis han blev indsat som konge, kunne de beholde deres privilegier. Det var nok for godsejerne og den lutherske Christian af Sønderjylland blev Christian III af Danmark og de katolske biskopper blev gjort til eneansvarlige for borgerkrigen (Lausten, 1999, s. 35-36).

Reformationen blev ikke kun gennemført for at få fingre i kirkens gods. Reformationen blev gennemført pga. utilfredshed med den måde hvorpå den eksisterende kirke havde udført sine opgaver – sine kirkelige opgaver. Kirken havde forsømt sine opgaver og det var umuligt at reformere kirken indefra, derfor måtte kongen træde til og gennemføre en omdannelse, en re-formation.

Mange forskellige sociale, økonomiske og politiske omstændigheder var medvirkende til reformationen, men i sidste instans blev den gennemført af religiøse grunde.

Resultatet af reformation blev ikke nogen opgivelse af kirkens projekt, men derimod statens overtagelse af det. (Knudsen, 2000, s. 82)

Hele undervisningsvæsenet fra skole til universitet samt det sociale arbejde, omsorgen for fattige og syge blev nu en statsopgave. Reformationen stod også for et vigtigt skel i retshistorien. Den romersk-katolske ret, den ”kanoniske” ret, mistede sin gyldighed. I stedet for fik den tysk-romerske ret, ”kejserrerthen” øget indflydelse (Lausten, 2004, s.130-131).

Danmarks religiøse tilhørsforhold blev igen afgjort ovenfra og underkastet politiske hensyn.

Reformatorene skabte ikke en ny kirke i Danmark, men en fornyelse af kirken og bragte den i overensstemmelse med hvad de så som den eneste sande form for kristendom, den evangelisk-lutherske.

Efter reformationen i 1536 lagde den danske kirke sig tæt op af Martin Luther og den wittenbergske reformation (Larsen, 1998, s.92), det var dog Philip Melachtons³ udformning af teorien om forholdet mellem fyrste og kirke, som kirkerne i Danmark fulgte (Østergaard, 2005, s. 162).

---

³ 16. februar 1497 – 19. april 1560. Professor ved Wittenberg Universitet. Luthers mest betroede medarbejder (Kendtes gravsted, 2003).

Den augsburgske Bekendelse fra 1530, skrevet af Philip Melanchton, blev sammen med Luthers *Lille Katekismus* grundlaget for den evangelisk-lutherske kirke (Lausten, 2004, s. 136).

Martin Luther lagde grundlaget til spaltningen af kirke og stat, dog skelnede ham ikke selv mellem kirke og stat.

Luther levede i en tid, hvor den universalistisk-teokratiske tankegang om et legeme, ét Corpus Christinium, var den basale grundholdning. Den verdslige og den gejstlige øvrigheds opgaver var ikke uafhængig af hinanden. Enheden mellem dem skabtes af, at Gud stod over dem begge. (Østergaard, 2005, s. 161).

3.2 Kongens magt skærpedes

En lang række faktorer virkede sammen, da den kongelige enevælde indførtes.

1660 lå landet i ruiner efter krigene mod svenskerne, men kongen nød stor popularitet, han var blevet en slags symbol på modstanden mod svenskerne samtidig havde han givet de københavnske borgere nogle privilegier, som ellers havde været forbeholdt adelen. Gejstlighed, som nu var nærmere knyttet til kongemagten end til adelen, og borgerstanden kunne nemt vindes af kongen for et forslag om at kassere den gamle forfatning og overlade kongen frit at udarbejde en ny forfatning (Kühle, 1994, s. 58). Der var lagt svære økonomiske byrder på alle befolkningslag, bl.a. på grund af krigsnederlagene. Derfor virkede adelens skattefrihed og andre privilegier endnu mere forkerte end i freds- og fremgangstider. (Larsen, 1998, s.295)

Dette kunne kongemagten gøre med henvisning til de pligter, adelen havde haft siden indførelsen af feudalsynet. Det var en magtfordeling, som gav de adelige en række fordele og rettigheder, som de fik *for at gøre krigstjeneste*. Under svenskekrigene havde den danske adel vist sig helt uduelig i krig, og kun borgernes indsats samt Nederlandenes hjælp havde reddet København.

Med enevældens indførelse mistede "den gamle adel" meget af deres indflydelse og flere gamle privilegier afskaffes, bl.a. skattefriheden og eneretten til lensmandsembeder. En ny række privilegier indføres på den anden side over for en ny

type adelsmænd (friherrer), som adles af kongen til gengæld for tro tjeneste i det enevældige system. (Nationalmuseet, 2008) (Lausten, 2004, s.145-146)

Før 1660 havde adelen gennem Rigsrådet valgt kongerne. De havde krævet at kongen skulle underskrive en håndfæstning, der satte rammen for hans magt. Med indførelsen af enevælden svækkede kongen adelens magt. Før 1660 havde adelen også haft eneret på at besidde godser. Men med enevældens indførelse blev det muligt for alle borgere at erhverve sig (Dansk Historie, 2007).

Efter enevældens indførelse i 1660 understregedes det, at monarkens uindskrænkede herredømme også gjaldt det kirkelige område. I Kongeloven af 1665 blev kongens religiøse forpligtelser trukket frem som de vigtigste af alle. kongelovens kapital I gjorde det til kongens fornemste pligt dels selv at dyrke Gud i overensstemmelse med Biblen, dels at opdrage folket til sande kristne mennesker (Knudsen, 2000, s. 83)

Den europæiske politiske udvikling gik i retning af magt koncentration hos fyrsterne, og tendensen mærkedes også herhjemme.

I Frankrig og England havde man oplevet revolutioner og oprør, men omkring 1660 styrkedes kongemagten igen med restaurationen i England og Louis XIV's overtagelse af den absolutte magt i Frankrig.

Enevældets indførelse faldt præcist sammen med kongemagtens styrkelse i England og i Frankrig.

Bag denne parallelle udvikling en fælles påvirkning af ideologisk karakter.

Peder Schumacher Griffenfeld (1635-1699) havde opholdt sig i England og i Frankrig og havde førstehåndskendskab til den enevældige styreform. I 1665 forfattede han ”Kongeloven”, hvori enevældens tanker blev kodificeret. (Larsen, 1998, s.296)

I kirken var tendensen til at støtte den enevældige kongemagt særlig stærk. Statsmagten havde stadigt udvidet sin ensretning af samfundet på kristent grundlag, og kirken havde været et villigt redskab. Gejstligheden virkede for styrkelsen af kongemagten, fordi man deri så den eneste mulighed for at få gennemført den kirketugt, man mente var

nødvendig for det danske folks skyld, og for at få skabt et mere retfærdigt samfund over for den privilegerede adel. (Larsen, 1998, s. 296-297).

En anden årsag var den nye trosretning fra Tyskland, pietisme. Pietisterne tog ikke dogmatisk afstand fra Luthers lære, men krævede en personlig og følelsesengageret kristendom, hvor den enkeltes gudsforhold var vigtigere end præsteskabets teologiske forkyndelse, og hvor idealet var et forsamlingsliv efter oldkirkens forbillede, hvor alle var lige, og ingen var præst (Lausten, 2004, s. 179).

Denne trosretning var en modreaktion mod ortodoksien, som efterhånden følte af mange som en gold og umenneskelig form for kristendom (Gyldendal, 2003, s.183) De ortodokse og pietisterne var uenige om missionstanker og skriftemålet. Luther og andre reformatorer bevarede skriftemålet, som en trøst for ængstede samvittigheder, som i glæde og taknemlighed modtog Guds tilgivelse. De pietistiske præster havde store betænkeligheder ved blot at tilsige syndernes forladelse uden betingelser. De ville sikre sig, at mennesket virkelig angrede i alvor, de ville skelne mellem de troende og de vantro, mellem de værdige og de uværdige. Kongen støttede de pietistiske præster ved at lade dem afvige fra skriftemålsritualet og så befalede han i øvrigt deres modstandere at afholde sig fra skældsord i deres prædikener mod de såkaldte pietister (Lausten, 2004, s. 179-180).

Christian d. 6 havde tydelig markeret, at det var den statskirkelige hallensiske⁴ pietisme, som skulle herske i Danmark og han ville sammen med sine rådgivere fremme denne bevægelse. Men folkelig vækkelse og oplysning var i deres øjne ikke noget, man kunne overlade til folket selv. Udbredelsen af pietismen skulle foregå indenfor kirkens rammer, så både lægfolket og gejstligheden til stadighed kunne kontrolleres. Ad lovgivningens vej skulle befolkningen gøres til pietistiske kristne. Gennem helligdagsordningen af 1735 ville man under trussel af bøder og gabestok tvinge til kirkegang og forbyde selskabeligheder, arbejde og skuespil på helligdage. I

---

⁴ Stammer fra det latinske ord *pietas* – fromhed. Pietismen lagde vægt på fromhed og en levende personlig tro. Pietisme opstod i slutning af 1600 tallet i tysktalende områder. Hallenser-pietismen vandt størst udbredelse i Danmark, da den havde et positivt forhold til kirken. Hallenser-pietismen stod for fromhed, aktivitet, karakterstyrke, arbejdsiver, mission, undervisning og meget vægt på adiafora (ingen kortspil, dans o.l.) (Den Store Danske, 2009).

januar 1736 indførtes *konfirmationen* som almindelig pligt for alle børn (Lausten, 2004, s. 183).

Hvis konfirmationen skulle få betydning, skulle den forbedres gennem skolen. I 1739 udstedtes en forordning om folkeskolen. Alle sogne skulle nu bygge skoler, men ikke for statens regning. Der indførtes undervisningspligt, også for almuebørn. Undervisning i katekismen og læsning, de vigtigste fag, var gratis, medens der skulle betales for skrivning og regning. Tilsynet med skolen var gejstlighedens opgave, kirkegang var pligtig og skolebøgerne var udelukkende religionsbøger (Lausten, 2004, s. 184).

Andre pietistiske retninger, så som herrnhuterne og ”sværmeriske” kredse vakte stadig regeringen bekymringer, og gennem den så kaldte *Konventikelplakat* fra 1741 blev ansvaret for de religiøse møder (konventikler) lagt ind under sognepræsten. Møderne kunne dog afholdes uden ham, men i så fald skulle han underrettes, og kun ”Gud oprigtigt søgende” mænd måtte mødes således. Kvinderne aldrig uden ledelse af en præst, og de skulle i det hele taget ikke bilde sig ind at have kald til forkyndelse. De kunne få lov til at undervise småpiger i kristendom og kvindelige sysler.

Møderne skulle være korte og afholdes om dagen. Der skulle læses op fra Biblen, men ikke give sig af med fortolkninger eller diskussioner, og man måtte ikke spise sammen. Alle andre forsamlinger var strengt forbudt, og den verdslige øvrighed skulle straffe eventuelle overtrædere for vold og ufred (Lausten, 2004, s. 185).

Det kgl. Reskript fra 1745 blev udstedt mod dem, som var henfalden til separatisme, anabaptisme og andre vildfarelser. Det understregede, at den evangeliske religion var den eneste tilladte i landet og forældre, som ikke ville lade sine børn døbe, skulle rejse til en af fristæderne.

Dette reskript viste hvor vanskeligt det efterhånden var blevet for regeringen at håndtere spørgsmålet om frihed og tvang i religionssager.

Jøderne udgjorde i 1769 ca. 500 personer i København ud af en samlet befolkning på 71.000. Regeringen fastholdt deres religionsfrihed, men Magistraten, universitetsteologer og gejstlige var fjendtlige indstillet. Tilrejsende tyske missionærer forsøgte i flere omgange at omvende danske jøder. Alligevel gik af vidt forskellige

grunde et halvt hundrede jøder over til kristendommen i perioden 1700 til 1760 (Lausten, 2004, s. 185).

Pietismen blev en af de mest indflydelsesrige retninger i nyere dansk kirkehistorie og mange af pietismens træk lever videre den dag i dag og opfattes af mange mennesker som udtryk for sand kristendom. Det gælder bl.a. kravet om den personlige fromhed og den religiøse selvbesindelse samt den stadige optagethed af etikken og kravet om, at troen skal vise sig i ”kristelige gerninger” enten i det private liv eller på det offentlige plan (Lausten, 2004, 185-186).

Op gennem den tidlige enevælde i slutningen af 1600 tallet og begyndelsen af 1700 tallet begyndte flere og flere at stille spørgsmålstegn ved det kristne verdensbillede. Videnskaben stormede fremad, og fornuften vandt gradvis frem i forhold til troen. Det blev bl.a. accepteret, at jorden ikke var centrum i universet.

Al den nye viden, der kom frem, inspirerede hele Europa. Oplysnings-filosofferne så det som deres pligt at oplyse befolkningen om den nye viden og fornuft. De kæmpede for det, de kaldte borgernes naturlige rettigheder og senere hen menneskets rettigheder. Tankerne vandt gradvist frem i Danmark gennem 1700-tallet. (Dansk Historie, 2007). Rødderne hertil skal findes i renæssancens naturvidenskab (i fransk og tysk filosofi og i engelsk naturvidenskab). Der skabtes en ny tro på mennesket og dets evner inden for alle områder, og dette fremførtes med en styrke, selvbevidsthed og pastos så stor, at det medførte et vendepunkt i kristendommens historie. I mennesket var der nedlagt principper om moral og ret, og det var fælles for alle, derfor var fornuftens og samvittighedens stemme i menneskets indre den bedste rettesnor for livet. (Lausten, 2004, s. 188)

På det retsfilosofiske område grundlagdes den moderne naturret, moralen løsnedes fra den guddommelige åbenbaring og medens man før talte om fyrsten af Guds nåde, så fremførtes nu tanker om folkesuveræniteten og den verdsliggjorte stat. Videnskaben skulle være selvstændig, dens forklaringer skulle grundes på erfaringer, iagttagelser og fornuftprincipper. Filosofien skulle ikke længere være underlagt teologien. Inden for historieforskning skulle man nu bygge sin viden på dokumenter fra den tid, man ville beskrive og ikke på senere beretninger. Denne nye kildekritiske metode betød, at nogen

begyndte at bruge metoden overfor helgenbilleder, bibelske skrifter og kirkehistoriske hændelser og prøvede derved at undlade at bruge Gud og Helligånden som virkende årsager. (Lausten, 2004, s.188)

Man forlangte frihed i tale og skrift, tolerance og ret til kritik, og man fordømte standsforskelle, de lavere stænders undertrykkelse, fyrsters ødselhed, overtro, uvidenhed og statskirkernes herredømme. Tiden var ikke principielt kirkefjendsk, men man ville bedømme kristendommen efter dens overensstemmelse med fornuften, og der var teologer, der viste sig imødekommende over for disse nye tanker. Man hævdede, at fornuften og åbenbaringen ikke stod i kontrast til hinanden, for de havde jo begge to deres udspring i Gud (Lausten, 2004, s. 189).

Oplysningstiden i Europa (ca. 1690-1780) og i Danmark (fra anden halvdel af 1700-tallet) stod for en udvikling bort fra et religiøst og spekulativt livssyn, hen imod et verdsligt verdens- og tilværelsesbillede. Et nyt astronomisk og fysisk verdensbillede trådte frem og af en voksende tillid til, at indsigt kunne erhverves gennem selvstændig iagttagelse og fornuft. Fornuften blev én gang den kritiske evne og den ordnende kraft. Oplysningstidens krav om, at viden skulle bygge på selvstændig og kritisk iagttagelse, og at alt principielt skulle stilles for fornuftens domstol, indebar ikke blot en tvivlende holdning til traditionelle autoriteter som den enevældige kongemagt go til Guds rolle i tilværelsen, men også i sin yderste konsekvens til en tvivl om Guds eksistens. Så vidt gik oplysningstidens danske repræsentanter aldrig. I hvert fald udtrykte de sig ikke så radikalt på skrift, men de introducerede nye tanker og bragte dem i anvendelse over for en lang række problemer.

Det var ikke nye tanker, men originaliteten lå deres fremlægning. Den belæste og berejste verdensmand, der formåede at formidle sit budskab til et bredt publikum på modersmålet, ikke på latin, tysk eller fransk. Formidleren skrev letlæste bøger og kunne udtrykke sig kort, klart og behageligt (Gyldendal, 2003, s. 191-192). Dog var denne udvikling langsom og det tog lang tid for der blev sat tydelige spor.

Kimen til sekularisering af samfundet blev lagt i denne periode, oplysningstiden, selvom det først var hundrede år senere, at denne udvikling for alvor satte sine spor på det danske samfund.

3.3 Folkekirkens oprettelse

Med enevældens afskaffelse i 1848 og Grundlovens vedtagelse i juni 1849 blev forholdet mellem kirke og stat helt ændret. Kravene om åndelig frihed og tolerance var blevet rejst med stadig større styrke siden 1700 tallet.

Metoder som at tvinge folk til gudstjeneste, et særligt fromhedsliv, tvangsdøbning og censur af mænd som N.F.S. Grundtvig virkede gammeldags og et forslag til en ny ”Kirkeforfatning” blev fremlagt samt nye regler drøftet på præstekonventioner.

Sammen med dette kom også den politiske frihedsbevægelse.

I grundloven af 5/6 1849 blev *religionsfrihed* indført (§67,68 & 70). Borgernes pligter og rettigheder blev adskilt fra religiøse tilhørsforhold.

Man kunne ikke længere kræve at befolkningen skulle tilhøre den lutherske kirke eller andre religiøse samfund, men det betød på ingen måde, at der var religionslighed.

Regenten (kongen) skulle ifølge §6 tilhøre den evangelisk-lutherske kirke. Denne detalje blev lavet i frygt for at en katolsk regent kunne komme til magten.

Staten var dermed i retlig henseende religionløs i teori. Dog forekom det, at det var urimeligt at bryde forbindelsen mellem kirke og stat totalt. Næsten alle statens borgere tilhørte jo den lutherske kirke (Lausten, 1999, s. 81), (Lausten, 2004, s. 188-189), (Gyldendal, 2003, s. 191)

§4 siger således at *Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten*. Grundloven bruger bevidst ordet folkekirke, kirken som det store flertal af folket tilhører og på grund af dette forhold fandt man det rimeligt, at staten skulle understøtte denne kirke. Det vil sige, at tilhørsforholdet til statskirken fortsatte nu over i folkekirken, medmindre man meldte sig ud. (Lausten, 1999, s. 82).

For de nyfødte skulle forældrene vælge tilhørsforhold. Ønskede man medlemskab af folkekirken skulle man lade sine børn døbe. Man var nu ikke længere automatisk

medlem af folkekirken fordi man var født i Danmark. Denne bestemmelse gælder stadig den dag i dag (Lausten, 1999, s. 82)

Hvem skulle folkekirken så styres af?

I ordet folkekirke ligger der, at folket skulle styre kirken, ligesom med Grundloven fik folket overdraget statens styre.

D.G. Monrad var minister for kirke og skole i marts 1848 og han ville gerne have at folket skulle deltage i styrelsen af kirken i en synode, men dette nåede ikke med i Grundloven.

Med §66 blev ønsket om at oprette et vist kirkeligt selvstyre opretholdt.

På grund af mange interne stridigheder mellem Grundtvigianerne og missionsfolket, mistede befolkningen interessen, så fik folkekirken den forfatning, at rigsdagen blev den lovgivende magt, den udøvende magt lå hos kongen (ministeren) og Højesteret blev den øverste dømmende magt (Lausten, 1999, s. 83).

Indførelsen af religionsfrihed med Grundloven af 1849, var en af de officielle markeringer af, at den danske stat ikke længere følte det som sit ansvar, at dens borgere var gode kristne. Det betød ingeniende en adskillelse af kirke og stat. Grundloven udtaler udtrykkeligt, at den evangelisk-luthersk kirke er den danske folkekirke, som monarken skal tilhøre, og at staten skal understøtte.

Kirken mistede dog sin monopolstilling teoretisk, men beholdt en privilegeret stilling i forhold til andre religionssamfund. (Knudsen, 2000, s.85)

Kirkeministeren I.C. Christensen (1856 - 1930) satte i 1903 et markant fingeraftryk på den danske kirkehistorie. Demokratiseringen af den danske folkekirke blev med menighedsrådsloven alvorlig sat i gang. I.C. Christensen tog her det første skridt imod en selvstændiggørelse fra staten. Han mente, at de kirkelige forhold skulle demokratiseres lige som andre samfundsforhold, menighedsrådene fået større indflydelse på valget af menighedens præst og sognets økonomi. Indre Mission frygtede dog, at et menighedsråd betød, at vanetro folkekirkekristne skulle få adgang til medbestemmelse i kirkelige anliggender ad lovens vej.

Menighedsrådsloven blev i første omgang til en midlertidig ordning i seks år. I 1912 blev menighedsrådene gjort permanente (Clausen, 2003).

3.4 Socialdemokratiet og folkekirken

Arbejderbevægelsen var ikke imod religion i almindelighed, og den var ikke ateistisk. Man krævede blot frihed for det enkelte menneske på dette felt, og derfor ville man heller ikke opfordre til udmeldelser af folkekirken. Socialismen mente, at den i virkeligheden repræsenterede den sande form for kristendom. Den officielle linje blev, at religion var en privatsag (Lausten, 2004, s. 272)

Socialdemokratiet ændrede fra slutningen af 1930'erne karakter fra klasseparti til folkeparti og opgav sin hidtidige adskillelsespolitik mellem stat og kirke i et forsøg på at opbygge det danske velfærdssamfund (Korsgaard, 2005, s. 69)

Udviklingen af den danske velfærdsstat tager for alvor fart med den såkaldte Socialreform, der trådte i kraft 1. oktober 1933.

Et samlet lov kompleks, der pålagde staten en pligt til at sikre borgerne retten til sociale ydelser. Der blev oprettet et socialkontor i hver kommune i landet. Også mange af kirkens diakonale opgaver bliver i den forbindelse overtaget af staten. Det gælder sygeplejen, børneplejestationer og oprettelsen af alderdomshjem og af hjem for kronisk syge.

Stigende urbanisering, hvor arbejdsstyrke flytter fra landet til industrivirksomheder og serviceprægede aktiviteter i de større provinsbyer og hovedstaden. Det betyder sekularisering og stigende opsplittning af folks liv i forskellige sfærer og funktioner, f.eks. i forbindelse med uddannelse, arbejde, kultur og fritid.

I denne brydningstid udvikler folkekirken sig i retning af en marginaliseret institution og den funktioner bliver mere og mere isoleret fra de øvrige funktioner i et pluralistisk samfund.

Uddannelsessystemet løsriver sig mere og mere fra kirken og kirken har ikke længere den centrale rolle i kulturlivet. Nu sker kulturspredning hovedsagligt gennem TV, radio, aviser, blade, biblioteker og bogsalg. (Korsgaard, 2005, s. 70)

Under den tyske besættelse i 1940-1945, opfordrede kirkeministeriet og biskopperne, som generelt sluttede op om regeringens samarbejdspolitik, menigheder og præster til ro og besindighed. En halv snes præster dannede en kort overgang en nazistisk præstegruppe, men afvisningen af nazismen gjorde sig langt stærkere gældende og adskillige præster protesterede åbent og uforfærdet imod nazisternes antisemitisme. Mødeforbuddet gjaldt ikke gudstjenester og møder i missionshuse, men kirkeministeren greb flere ind i præsternes forkyndelsesfrihed og påtalte tjenestelige udtalelser, som kunne genere besættelsesmagten. Men da de danske jøder stod for skud, afleverede de danske biskopper en protest skrivelse til de tyske myndigheder, som også samtidig blev udsendt til landets samtlige præster til oplæsning i kirkerne.

Blandt præster og universitetsteologer førtes diskussioner om kirkens ret til at blande sig direkte i politik. En illegal kirkelig presse gav gode informationer, hen ved 100 præster måtte gå under jorden, nogle sendtes i koncentrationslejr og fem blev dræbt. Under besættelsen var der opstået en national vækkelse, som i et vist omfang havde religiøse toner (Lausten, 1999, s. 110).

Under velfærdsstatens opbygning og arbejdernes borgerliggørelse, blev Socialdemokratiets kirkepolitiske holdning afgørende, og her opgav tidligere tiders antikirkelighed. Partiet deltog også i valgene til menighedsrådene og det skabte en ansvarsfølelse og sympati for folkekirken.

En af de fremtrædende socialdemokratiske politikere var Bodil Koch (25.10.1903 – 07.01.1972). I 1947 blev hun valgt ind i Folketinget og i 1950 blev Bodil Koch verdens første kvindelige kirkeminister (1950 – 1963) (Dansk Kvindebiografisk Leksikon, 2003).

Bodil Koch betragtes både som en overgangsfigur og en foregangsfigur i velfærdsstatens kirkepolitik, idet hun både kirkepolitisk, teologisk og humanistisk repræsenterer det nye kulturåbne syn på samvirket mellem stat og kirke. (Korsgaard, 2005, s. 72).

Det generede ikke Bodil Koch at lægge sin egen kirkeminsterielle kurs efter egen fornemmelse. Det havde baglandet ladet hende gøre, da hverken de eller de skriftende

regeringer, hvor hun havde været kirkeminister i, vidste hvad de skulle mene om kirken. Folkekirken fungerede under en statslig rammeordning uden en egentlig kirkeforfatning (Possing, 2007, s. 203)

Det havde den ikke gjort siden afskaffelsen af enevælden og vedtagelsen af den første parlamentariske grundlov i 1849, hvor kirken var blevet sekulariseret.

I Bodil Kochs tid som kirkeminister blev forskellige sager heftigt debatteret, især spørgsmålet om kvindelige præster⁵. Ved siden af troen var kønnet det, der vakte de stærkeste følelser i gejstlige kredse (Possing, 2007, s. 204).

Bodil Koch ønskede ligestilling mellem mandlige og kvindelige præster og tog ivrigt del i debatten om kvindelige præster – både som teolog, socialdemokratisk folketingskandidat, kvindesagsforkæmper og kirkeminister (Korsgaard, 2005, s. 73) Det var i hele taget hende, der som minister begrundede og udviklede en kirkepolitik. Staten regulerede kirken økonomisk og socialt-kulturelt, men havde ikke ret til at blande sig i dens indre anliggender. Problemet var, at staten ikke ville skille sig af med kirken, og at kirken i de i den tids modernitets sindede gejstliges øjne levede bedst under statens beskyttelse (Possing, 2007, s. 205-206).

Det problem fik Bodil Koch heller aldrig løst og hun måtte finde en mellemvej.

Som kirkeminister ville Bodil Koch modernisere folkekirken, hun havde fra sin første tid som minister ønsket at åbne kirkerummet for det moderne liv (Possing, 2007, s.212) Hun kunne dog sagtens leve med, at ”kirkens egentlige grundlov” var ”uskreven”. Der var i Danmark skabt en ”tålsom folkekirke”, der kunne forvirre mange. Men hellere have dette end udemokratisk entydighed i kirken. Det kirkelige rum skulle have plads til såvel en grundtvigiansk P.G. Lindhardt, påvirket af Kierkegaard og modstander af en indadvendt kirkelighed, som en indremissionsk Bartholdy, der lukkede kirken om sig selv. (Possing, 2007, s. 213-214)

Bodil Koch skabte opbakning omkring lovene om kvindelige præster og dermed har været med til at sikre dem bred politisk tilslutning (Lausten, 2004, s. 294).

---

⁵ Rigsdagen gav i 1947 kvinderne ret til at blive ordineret som præster (Det teologiske fakultet, 2008).

Lovgivningen omkring menighedsrådene vidner om Bodil Kochs forsøg på at åbne op for demokratiseringsprocessen. Formålet var at bygge bro mellem kirke og samfund.

I 1981 under en forespørgselsdebat ønskede kun Socialistisk Folkeparti og Fremskridtspartiet en adskillelse af kirke og stat (Lausten, 1999, s. 111).

I nyere tid påkalder folkekirkens forhold sig ikke den store interesse blandt partierne, det hænger også sammen med, at folketingets kirkeudvalg har som princip, at være så usynlig som muligt, man skal gribe ind i folkekirkelige forhold så lidt som muligt (Lausten, 1999, s. 111).

Man er stadig på vagt mod statskirkelighed, fremhæver den tætte forbindelse mellem kirke og folk og den lokale sognekirkes frihed, pulserende kirkelige liv (Lausten, 1999, s.111).

I det man kalder *Folkekirkens indre liv* har man på flere måder søgt at tilpasse kirken moderne tid. En ny bibeloversættelse og en ny Alterbog er udgivet i 1992 og en ny Salmebog i 2000. En voksende interesse for voksen efteruddannelse og undervisning af præster i både teologi og praktisk-kirkelige emner.

Et karakteristisk træk ved den kirkelige udvikling i det 20. århundrede har været at udbygge kontakterne og samarbejdet mellem de forskellige kirker i ”Kirkernes Verdensråd”. På grund af de særlige folkekirkelige forhold blev Danmark nødt til at deltage på privatbasis i dette arbejde, i 1994 blev forsøgsordningen ”Det mellemkirkelige Råd” gjort permanent (Lausten, 1999, s.117).

Det er ubestrideligt, at der i det 20. århundrede er sket en voldsom verdsliggørelse (sekularisering) af samfundet. Kirken har ikke længere tidligere tiders centrale placering i menneskets bevidsthed eller i samfunds- og kulturlivet (Lausten, 1999, s. 121).

3.5 Den danske folkekirke i dag

Dansk statistisk fra 2002 viser, at medlemstallet af folkekirken er gået ned. I 2002 var 84,3% af den danske befolkning medlem af folkekirken i sammenligning med 1984, hvor tallet var på 91,6% (Dansk statistik, 2002).

Dog påpeger en artikel i Kristelig Dagblad i marts 2009, at unge vender tilbage til kirken. Aldersgruppen denne artikel har fokus på fra 12-29 år, som på tre år (2005-2008) er steget fra 36.000 medlemmer til 42.000 medlemmer. Cand.phil. Christine Lind Ditlevsen, der forsker i religion vurderer, pga. de mange krav omverdenen har til unge, bliver folkekirken et åndeligt fri rum og et uforpligtende fællesskab (Revsbech, 2009).

En debat som også til tider kommer frem i den danske offentlighed er adskillelsen af kirke og stat. Indtil videre har der ikke været et flertal for at ændre ved Grundlovens §4 (Religion.dk, 2003).

Folkekirkens deltagelse i det politiske liv er ikke eksisterende. De få gange folkekirken har taget sit standpunkt i den offentlige debat, er kirken blevet voldsomt kritiseret for deres politiske standpunkter. Dette blev synligt, da Per Ramsdal, præsten i Brorsons kirke på Nørrebro, tillod afviste irakiske asylansøgere at opholde sig i kirken.

Konservativ Ungdom politianmeldte Per Ramsdal for at have skjult flygtninge.

Anmeldelserne blev dog senere droppet af Københavns Politi (Politiken, 2010).

Et andet eksempel som bragte debatten om kirkens rolle i aktion, var da nogle kirker, bl.a. Haslev Kirke, valgte at ringe 350 slag for mindre CO₂-forurening søndag 13. december 2009. Ikke alle kirker var med på ideen i anledning af klimatopmødet.

Klimatopmødet er et politisk topmøde og flere kirker ville ikke ringe for et politisk formål (Ejlensen, 2009).

3.6 Delkonklusion

Som udgangspunkt kan man godt sige, at Max Webers ide om protestantisk etik og kapitalismens ånd har påvirket det danske samfund og kirken. I Danmark blev reformationen en realitet i 1500-tallet og forholdet mellem de verdslige og det gejstlige øvrigheds opgaver blev lige. Eller i hvert fald begyndte en udligning af de gejstlige og verdslige magt og vigtighed i forholdet til Gud.

Forskellige lovmæssige tiltag blevet taget af den verdslige magt og startede en kæde af begivenheder i tilpasningen til det verdslige samfund.

En videre udvikling sker i oplysningstiden. Måske var samfundet mere parat og lettere modtagelig for forandring, da reformationen allerede havde gjort op med nogle af de gejstlige synspunkter.

Grundloven var endnu en begivenhed, som havde stor betydning for kirken. Nu er det folketinget, som sætter dagsordenen for kirken og dens udvikling i en verdslig retning. Med Grundloven kom også religionsfrihed. Forældre var ikke længere tvunget til at vælge den danske folkekirke, som tilhørsforholdet til deres barn. Religion var nu en privatsag.

Urbanisering kan også ses i lyset af Weber. Arbejdsstyrken flytter mod byen og skal videreudvikle sig.

Med dannelsen af menighedsrådene kommer den verdslige verden helt indenfor i kirken. Nu er det ikke kun den verdslige stat, som styrer begivenhederne i kirken, nu har den menige mand/kvinde også medbestemmelse.

Da også uddannelsen blev fjernet sig fra kirkens indflydelse, mistede kirken i Danmark sin centrale plads i samfundet, i kulturlivet og i borgernes bevidsthed. En ny kultur blev dannet og hjulpet godt på vej med nye medier, så som aviser, radio, blade, biblioteker og bøger.

Siden har man gentagne gange tilpasset kirken det nye, moderne og verdslige samfund, den er placeret i.

Selvom kirken ikke længere er central figur i folkets bevidsthed, har den stadig mange medlemmer og der er stadig ikke tale om, at lade en adskillelse af kirke og stat.

4 Bulgarien

Den østkirkelige kristendom er præget af en tæt sammenhæng mellem nationalt og religiøst tilhørsforhold, der afspejler sig i kirkenavnet, som f.eks. den bulgarsk-ortodokse kirke.

Den historiske redegørelse vil redegøre for den bulgarsk-ortodokse kirkes oprindelse.

Kirkerne i den østlige del af Middelhavet blev i senantikken organiseret efter den romerske administration, og kirkens center antog navn efter fremtrædende romerske byer (Konstantinopel, Alexandria m.m.), efter den vigtigste religiøse lokalitet (Jerusalem) eller efter en geografisk-etnisk afgrænsning (Cypern, Georgien). Organisationsformen og det indbyrdes hierarki mellem kirkecentre var hyppige og vigtige emner for forhandlinger på de store kirkemøder, som indledtes i 325 e.Kr. (Riis, 1997, s. 87)

4.1 Bulgarien blev kristen

I 864 blev khan Boris (852-889) døbt i sin residensby Pliska sammen med flere af rigets bojarer. Det første Bulgarske Rige var dermed officielt kristent, og Boris, med dådsnavnet Michael efter sin fadder, den byzantinske kejser Michael 3. (842 – 867), antog den slaviske fyrstetitel knjaz.

Boris' konversion rummede både indenrigs- og udenrigspolitiske fordele (Riis, 1999, s. 133) (Raikin, 1988, s.160).

For det første var næsten hele den civiliserede verden nu kristen med undtagelser af nogle få stammer og hvis Bulgarien skulle accepteres som en ligeværdig partner blandt de magtfulde stater i Europa (øst og vest), måtte landet blive en del af deres kultur og religion samfund.

For det andet og mere vigtigt kunne denne religion forhåbentlig mindske forskellen på de to største etniske grupper i Bulgarien, proto-bulgarene og slaverne. Delingen eksisterede stadig, selvom sproget var ensrettet til slavisk-bulgarsk (Crampton, 2005, s.11).

Blandt de nyomvendte var den byzantinske religiøse og politiske indflydelse betydelig, og Boris søgte hurtigt at opnå en selvstændig kirke fra patriark Fotios (858 – 867 & 877

– 886) i Konstantinopel. Da patriarken ikke imødekom dette, vendte Boris sig i 866 til paven i Rom, for under hans jurisdiktion at kunne opnå større kirkelig selvstændighed. Men paven kunne ikke indfri de vidtgående krav fra bulgarfyrsten. I stedet lagde det bulgarske område sig ind under patriarkatet i Konstantinopel ved et kirkemøde i 870, men med en vis autonomi. Denne status blev bekræftet ved et efterfølgende kirkemøde i 880 (Riis, 1999, s. 134).

De græske gejstlige havde medbragt græske tekster og brugte græsk i deres kirkelige virke. De byzantinske slaviskkyndige missionærer optog deres virke blandt sydslaverne, og missionærerne skulle hurtigt komme til at spille en rolle i udbredelsen af byzantinsk kultur og religiøs litteratur på et lokalt forståeligt sprog, kirkeslavisk. De slaviskkyndige missionærer oversatte flittigt fra græsk til kirkeslavisk, og en original kirkeslavisk litteratur voksede frem bl.a. i forbindelse med den gejstlige skole i Ohrid.

Mange græske gejstlige forlod efterhånden landet og blev erstattet af lokale kirkemænd, og Symeon (formentlig tsar, 893-927) pressede på for at få sin ærkebiskop i den nye residensby Preslav anerkendt som patriark (Riis, 1999, s. 134)

I midten af 960'erne udbrød stridigheder med byzantinerne. Johannes I. Tzimiskes (969 – 976) indtog i 971 Preslav, og resten af Det Første Bulgarske Riges historie udfoldede sig herefter i de sydvestlige egne af Makedonien, der havde været friholdt fra krigshandlingerne. Her overtog en ny slægt tsarværdigheden, og under tsar Samuel (976/86 – 1014) forøgedes riget i det vestlige Balkan. Kirken fik i sammenhæng med de ændrede politiske forhold sit centrum i Ohrid, men havde efter 971 sandsynligvis mistet sin autokefale status. Fra begyndelsen af det 11. århundrede i værksatte kejser Basikeios 2. (Bulgardræberen 960/76 – 1025) en langsigtet plan til at bryde bulgarernes herredømme over Vestbalkan. Tsar Samuels hære blev langsomt presset tilbage, og efter en overvældende sejr i 1014 kunne byzantinerne underlægge sig de sidste modstandslommer, hvorpå kejser Basileios i 1018 gjorde sit indtog i Ohrid. For kirken blev de umiddelbare følger af indlemmelsen i Det Byzantinske Rige begrænset af rækkevidde, da kejseren valgte at lade den slaviske kirkeleder fortsætte med titel som ærkebiskop. Kejseren ville tydeligvis benytte kirken i sin magtudøvelse i de nyerobrede

regioner, og han indlemmede direkte ærkebiskoppen under den kejserlige administration. Derfor blev Ohridstiftet ikke umiddelbart underlagt patriarkatet i Konstantinopel, men refererede til kejseren, som også udnævnte biskopper med mere. Det slaviske islæt i kirken blev således opretholdt, og Ohrid ærkebispedømmet kunne tillige bevare en vis jurisdiktion over de østlige bulgarske områder.

Denne situation bestod, indtil kejser Michael d. 4. (1031-1041) søgte at gennemføre en byzantinsk religiøs og kulturel ensretning på Balkan (Riis, 1999, s. 135). Han indsatte en græker som ærkebiskop i Ohrid og udpegede tillige grækere til de øvrige makedonske og bulgarske områder.

Den slaviske kristendom og kultur blev presset i resten af århundredet, kirken blev græcisert, og ødelæggelsen af slaviske håndskrifter begyndte.

I 1185 gjorde bulgarerne sammen med aromuner og kumaner i den centrale del af Balkanbjergene oprør mod det byzantinske herredømme og udråbte året efter Det Andet Bulgarske Rige under ledelse af tsar Asen d. 1. (1186-1196). Efter flere militære sammenstød med byzantinerne, blev riget anerkendt som selvstændigt, men i forhold til det første rige var Det Andet Rige langt mindre, da det kun omfattede landstrækningerne mellem Balkanbjergene og Donau med centrum i residensbyen Târnovo (Riis, 1999, s. 135).

Den nye tsar søgte at opnå kontrol med den kirkelige organisation og gennem kirken at styrke sit rige. Derfor var den kirkelige tilknytning til ærkedispedømmet i Ohrid en umulighed, og tsaren brød i 1187 egenhærdigt forbindelsen i modstrid med kanonisk ret. Tsar Asen indsatte i stedet en salvisk kirkeleder i Târnovo og gav ham titlen ærkebiskop. Mod vest havde Târnovo ærkebispedømmet snart held med at indlemme flere af Ohrid bispedømmets områder omkring bl.a. Vidin, Sofia og Velâzd (Riis, 1999, s. 136).

Patriarkatet i Konstantinopel modsatte sig naturligvis at anerkende Târnovo ærkebispedømmets ensidige selvstændighedserklæring, og forhandlinger i 1203 mellem patriarken, den bulgarske tsar og hans kirkeoverhoved endte uden resultat. Derpå tog tsar Asens efterfølger, tsar Kalojan (1197-1207) kontakt til paven i Rom med forespørgsel om en union, der skulle sikre den kirkelige selvstændighed og hans egen legitimitet som tsar. Han prøvede at udnytte modsætningsforholdet mellem paven i

Rom og Det Byzantinske Riges kejser og patriark. I direkte forlængelse af det fjerde korstogs indtagelse af Konstantinopel i 1204 fulgte faktisk en bulgarsk kirkelig union med Romerkirken. Paven sendte tsar Kalojan en krone, og i Det Andet Bulgarske Rige blev unionen opfattet som en garanti for fuld politisk og kirkelig selvstændighed. Bulgarene valgte dermed at ignorere, at paven omtalte Kalojan som konge og kirkelederen som ærkebiskop og ikke som henholdsvis tsar og patriark (Riis, 1999, s. 136).

Den svækkede ortodokse Konstantinopel kirke gjorde det let for bulgarene at inddrage flere bispeområder, som befandt sig under henholdsvis Ohrids og Konstantinopels jurisdiktion, og i stedet for indsatte slaviske biskopper (Riis, 1999, s. 136).

I 1235 brød bulgarene forbindelsen til Romerkirken og anerkendte Nikæa patriarken som økumenisk patriark (Riis, 1999, s. 136).

Nikæa patriarken tildelte den bulgarske kirke autofeli og ærkebiskoppen i Tárnovo titel af ortodoks patriark. Men de måtte opgive kirkelige krav på flere områder i den østlige og sydlige del af Balkan halvøen som en del af aftalen. Den bulgarske kirkes autokefale status blev siden anfægtet, og efter genoprettelsen af det byzantinske herredømme over Konstantinopel i 1261, tillige af Konstantinopel patriarkatet selv (Riis, 1999, s. 137) Varnastiftet blev overflyttet til Konstantinopel, og det gjaldt også for Dobrudza, Plovdiv og Mesembria. De interne bulgarske stridigheder bidrog til denne udvikling, da parterne ved delingen af riget inddrog spørgsmål om kirkeligt tilhørsforhold i deres stridigheder.

Den politiske svækkelse af Det Andet Bulgarske Rige i det 14. århundrede skulle vise sig fatalt, da dets områder blev forholdsvist et let bytte for osmannerne under deres ekspansion (Riis, 1999, s. 138).

4.2 Den osmanniske kolonisering

Alle de ortodokse nationalkirker på Balkanhalvøen er udskilt fra det økumeniske patriarkat i Konstantinopel. Ved den osmanniske erobring af Konstantinopel i 1453, blev den ortodokse kirkeorganisation opretholdt gennem en religionspolitisk ordning, der senere blev kendt som *millet-ordningen*.

Millet-ordningen gik ud på, at Osmannerrigets ortodokse indbyggere blev sikret ret til at fastholde deres kristne tro under ledelse af det religiøse overhoved, patriarken i Konstantinopel. Til gengæld for denne ret fordrede osmannerne en række krav af bl.a. fiskal karakter imødekommet. Medlemmerne af den ortodokse millet blev underlagt en række sociale begrænsninger.

Udviklingen på Balkan under det osmanniske rige er mangelfuld, dog tegner der sig ikke noget billede af en fastlagt og stabil osmannisk-muslimsk religionspolitik over for de ortodokse befolkningsgrupper og deres kirkelige institutioner. Tværtimod peger vidnesbyrdene på en forskelligartet og mere tilfældig fremgangsmåde (Riis, 1999, s. 149).

I den anden halvdel af det 14. århundrede herskede kaos og forvirring. Synoden vedblev med at administrere, men under store vanskeligheder og med en svigtende økonomi, der gav udslag i stridigheder mellem gejstlige over faldende eller svigtende bidrag til kirken.

Mange gejstlige og skriftkyndige i Bulgarien formodes at have taget tilflugt nord for Balkanbjergene i Rusland og de serbiske og rumænske provinser. De bragte omfattende samlinger af bøger og manuskripter med sig, og en god del af disse mennesker opnåede fremtrædende poster i deres nye hjemlande (Riis, 1999, s. 150).

4.3 Tiden mellem to regimer

Den græsk-bulgarske kirke strid i det 19. århundrede, indledt af intellektuelle samt folk fra både middel- og lavere middelklassen, var en strid om muligheden for at bruge det nationale sprog, for et nationalt indfødt hierarki, for bulgarsk national identitet og for sekulære anliggender – det var ikke så meget religiøse principper striden omhandlede.

Som striden fremskred, forvandlede den sig til en strid om nationale territorier, for etniske organiserede bispedømmer og i sidste ende konstaterede striden parametrene for hvad kan kaldes for bulgarske nationale idealer (Raikin, 1988, s. 161).

Den bulgarske ortodokse kirke blev enten anklaget for at være ”byzantinsk” eller kritiseret for ikke at være blevet medlem af den romersk katolske kirke, gennem hvem Bulgarien ville være blevet associerede med Vestens udvikling og civilisation. Men kirkens rolle i nationale affærer har altid været strengt defineret. Det var altid forventet, at den ortodokse kirke fulgte politikken parallel med statens politik. Hvis dette glippede, ville kirken miste grunden til at eksistere/raison d’être (rainkin, 1988, s. 161). Tårnovo Forfatningen af 1879 var Bulgariens første forfatning som definerede den ortodokse kirkes retslige status (artikel 39):

”Bulgariens princip fra et gejstligt synspunkt er, at forme en uadskillelig del af jurisdiktion af den bulgarske kirke var på betingelse af/under forudsætning af den Hellige Synode, som er den højeste spirituelle autoritet i den bulgarske kirke, hvor end den måtte eksistere. Gennem den samme autoritet bliver princippet forenet med den økumeniske østlige kirke i anliggenderne om trossætning/dogme og tro”. (Raikin, 1988, s. 161).

Kirkens ledere læste det som om, at kirken havde suverænitet over staten. Staten på den anden side læste det, som en licens til at bestemme over kirken. Denne konflikt omhandlende jurisdiktion mellem kirke og stat er aldrig blevet løst til alles fulde tilfredshed. Umiddelbart efter indførelsen af Tårnovos forfatningen, begyndte regeringen at udføre et sæt ”Provinsielle Regler” for ledelse af kirken. Biskopperne og den Hellige Synode fortolkede dette som en indtrængen i kirkelige anliggender. De så det som, at regeringen prøvede at underordne kirken under staten ved at transformere hvert bispedømme til en separat statslig afdeling og have direkte kontakt med hver metropolit som om de var en individuel statsansat, ignorere, at synoden er den regerende del af kirken.

Den 13. januar 1895 bekendtgjorde regeringen de nye regler og de forblev indtil 1950. Vedtægterne fra 1895 definitivt og utvetydigt etablerede den Hellig Synode som den øverste og eneste autoritet i den bulgarske ortodokse kirke og udelukker enhver

deltagelse af lavere rangerede gejstlige og lægmænd i det høje koncilium (Raikin, 1988, s. 162).

Artiklerne fra den gamle guvernørs vedtægter fra 1871, som fastsætter kirkens nationale koncilium hvert fjerde år blev droppet og Artikel 180, som lovgiver ”vigtigere godkendelse/samtykke” doktrinet af den Hellige Synode var tilføjet og dermed fratog statens enerådige indblanding i kirkens anliggender. De følgende årtier forsvarede den ortodokse kirke energisk vedtægterne som det hellige kapitel og kæmpede bittert imod et hvert forsøg på at tage disse privilegier (Raikin, 1988, s. 162).

I 1914 truede Vasil Radolsavovs regering med at revidere loven fra 1895 og slette Artikel 180. Prælaterne gav sig modvilligt til Radolsavovs krav om, at kirken skulle blande sig uden om de udenrigspolitiske anliggender, som blandt andet førte til Bulgarien alliance med Tyskland mod Rusland. Radolsavov trak sit forslag om at slette Artikel 180 (Raikin, 1988, s. 162).

Kirke-stat relationerne i Bulgarien kunne nu gå to veje. Enten kunne de trives i en atmosfære af gensidig forståelse og samarbejde eller de blive fastlåste i en tilstand med strid og modstridende påstande. Og som historien afslører, blev de fastlåste i bitter fjendskab mellem 1879 og 1950. Kirkens ledere kastede sig ud i indenrigspolitik og så længe de kunne spille dette spil, stod de fast i deres forsvar af kirkens selvstændighed (Raikin, 1988, s. 164).

4.4 Kommunismens effekt på kirken

Den første fase fra september 1944 to slutningen af 1947, skulle kommunisterne forvandle den patriotiske Fronts regering til et kommunistisk regime samtidig med at regimet skulle gennem international anerkendelse. Denne nødvendighed forhindrede kommunisterne i at tage voldsomme metoder i brug overfor den ortodokse kirke og de religiøse minoriteter indtil 1947, da oppositionen i den patriotiske Front var overmandet, fredsaftalen var ratificeret, international anerkendelse var sikret og en forfatningen efter den sovjetiske økonomiske og sociale model trådte i kraft december 1947 (Pundeff, 1975, s. 328).

I de komplekse omstændigheder af den første fase, var de bulgarske kommunisters politik mod den ortodokse kirke og religion generelt udformet af Sovjetunionen i 1944; en adskillelse af kirke og stat, men med en erkendelse af den specielle nytte og rolle den nationalistiske ortodokse kirke spillede. Religiøs undervisning af børn blev fjernet, der blev en øget kontrol af alt hvad minoriteterne foretog sig, specielt dem, der havde forbindelser til den kapitalistiske verden og en udbredelse af det ateistiske livssyn (Pundeff, 1975, s. 329).

Kirken måtte nu se sig selv som en ideologisk og politisk fjende af den nye kommunistiske samfundsorden. (Raikin, 1988, s.171).

Gennem to forordninger i januar og maj 1945, blev religion til et valgfag i stedet for at være obligatorisk i de små klasser og var afskaffet i de større klasser samt på gymnasierne. Den bulgarske ortodokse kirkes historie blev nu en general del af den bulgarske nations historie.

Desuden fremstillede de nye anbefalingerne til den nye uddannelsespolitik religion, som at være uforenelig med videnskab og det var et privat anliggende for den individuelle borger og det havde ingen plads i skolerne. Kirken havde ikke deres egne skoler, så de måtte indordne sig (Pundeff, 1975, s. 330).

Ved en mindehøjtidelighed for årtusindet for døden af en national helgen, Ivan af Rila⁶ i 1946, fik kommunisterne en chance for at udtrykke deres holdning til religion. Georgii Dimitrov, lederen af det kommunistiske parti og senere premierminister, sagde, at den nationale ortodokse kirke havde en historisk værdi, fordi kirken havde bevaret den bulgarske nationale bevidsthed under the osmanniske styre. He var stolt af kirken og de patriotiske gejstlige så som Ivan af Rila, en sand folkelig helgen. Men den ortodokse kirke havde også haft forrædere, slyngler og stikkere i sine rækker taget fra synspunktet af nationale interesser (Pundeff, 1975, s. 331).

Den anden fase, 1948 til 1952, var mærket af en serie af hårde metoder fra loven om religiøs trosretning to retssager, henrettelser og for det tyrkiske mindretal, masse

---

⁶ Sankt Ivan af Rila (ca. 876 – 946). Han var den første af de bulgarske kristne eremitter og helgener kanoniseret efter Bulgariens omvendelse til kristendommen. Han var grundlæggeren af det bulgarske monarki og det første munkekloster i Bulgarien, Rila Klosteret (Rila Monastery, 2009).

deportation. Dette var designet til at reducere kirkens mulighed for at stå imod den totalitære og ateistiske kommunistiske stat (Pundeff, 1975, s.328).

Med den kommunistiske forfatning i 1947 skiltes den bulgarske ortodokse kirke fra staten, som kommunistpartiet nu dominerede. Kirken fandt efter en overgangsfase frem til en loyal forståelse med myndighederne, og det adskilte den ortodokse kirkes udvikling fra de mindre trossamfund af muslimer, katolikker, jøder og protestanter. Den ortodokse kirke blev af kommunistpartiet betragtet som en institution med en national-historisk mission (Riis, 1999, s. 189). Netop dette blev tydeliggjort den 20. oktober 1981 under de officielle festligheder i forbindelse med Bulgarien 1300 års jubilæum. Præsidenten Todor Zhivkov nævnte ikke den bulgarske ortodoks kirke, bortset fra en lille reference til præsterne. Han påskønnede hæren, institutioner, individuelle mennesker og organisationer, der havde inspireret og opretholdt den bulgarske nation i dens lange historie, men undlod at nævne kirken (Rankin, 1984, s. 205). Under selve ceremonien sad Patriark Maxim helt tilbage i 4. række med cirka 114 partiledere og andre ledere foran ham. Denne undladelse var bestemt ikke en fejltagelse. Præsidenten lod kirken vide, at den var undværlig, selvom kirken havde bidraget til nationen og nationens historie, kunne kirken stadig undværes (Rankin, 1984, s. 206).

Den tredje fase startede i 1953, og det faldt sammen med slutningen af Stalins styre og en lempelse af de Stalinistiske metoder. Relationerne mellem den Bulgarske Ortodokse Kirke og det kommunistiske styre havde fundet en balance ved, at kirken accepterede en hjælperolle på bestemte områder indenfor indenrigs- og udenrigspolitik (Pundeff, 1975, s. 328). Regimet sørgede for den økonomiske støtte den ortodokse kirke behøvede for at overleve. Relationerne til minoriteterne (muslimerne, katolikkerne, armenierne, protestanterne og jøderne) viste også en balance eller i det mindste ingen undertrykkende foranstaltninger imod dem (Pundeff, 1975, s. 329).

4.5 Efter kommunismens fald

19. maj 1992 blev den bulgarske ortodokse kirke med synode i Sofia splittet. En mindre kreds af metropolitler og biskopper dannede efter stridigheder og sammenstød i kirkeledelsen en udbrydergruppe, fordi de mente at flere af synodens medlemmer og

patriarken siden 1971, Maxim, besad deres embeder uretmæssigt, og derfor var synoden i sin helhed uden kanonisk autoritet. De installerede med nationalforsamlingens godkendelse en konkurrerende synode og et skisma var en realitet (Riis, 1999, s. 189).

Blandt udbryderne skilte Hristofor Såber sig ud. Han var efter en naturvidenskabelig uddannelse blevet munkeviet og havde siden 1988 gennem sit engagement i politiske oppositionsgrupper udtrykt sin utilfredshed med såvel kirkens ledelse som kristendommens forhold. Fra vinteren 1989/90 blev han en farverig og fremtrædende repræsentant i den demokratiske opposition til Kommunistpartiet (BKP) og dets efterfølger Socialistpartiet (BSP). Han i værksatte i forsommeren 1992 sammen med en række tilhængere og stiltiende opbakning fra regeringen, en fysisk besættelse af den hellige synode i Sofias centrum. Senere blev det Teologiske Akademi besat, fysiske slagsmål mellem grupperne opstod, domstole blev inddraget, patriark Maksims deltagelse i gudstjenester generet eller afbrudt af hånende tilråb, og indædte stridigheder om kirkelig ejendom, præsteakademier og kløstre brød ud. Konfrontationen mellem synoderne udviklede sig for øjnene af en undrende offentlighed.

Sammenstødene udsprang pga. en strid om den ortodokse kirkes og den hellige synodes situation, taktik og adfærd siden 2. verdenskrig, især efter den kommunistiske magt overtagelse i 1946/47.

Stridens kerne var om hvorvidt kirken havde svigtet sine idealer og statutter, og hvorvidt den var gået i en tilpasning til de regerende kommunister (Riis, 1999, s. 190)

Hvordan den ortodokse kirke havde været og burde have været kirke i en socialistisk samfundsordning og stillet sig over for en ateistisk stat. Striden bundede i, at den ortodokse kirke og staten/kommunistpartiet i den overvejende del af den socialistiske periode ikke havde stået i et klassisk modsætningsforhold mellem religion og videnskabelig ateisme. Et blik på den ortodokse kirkes retslige situation og forholdet mellem kommunisterne og kirkelederen viser, hvordan man fra kommunisternes side ønskede sig et tvedelt stat-kirke-forhold, som i det mindste fra midten af 1950'erne også blev accepteret fra

kirkeledelsens side. Det tvedelte bestod i, at stat og parti på den ene side værdsatte og skattede den ortodokse kirke som en national og patriotisk institution i folkets historie, men som på den anden side modarbejdede og undergravede kirken som en religiøs institution ved bl.a. at reducere antallet af præster, vanskeliggøre troendes sociale og økonomiske live og hindre rejsning af kirkebygninger i de hastigt voksende betonforstæder, ligesom staten generelt støttede og promoverede et antireligiøst miljø (Riis, 1999, s. 191 – 192)

Tankerne om national identitet og nationalstater, som stammede fra oplysningstiden og den franske revolution, viste sig snart at gribe de ortodokse kristne i Osmannerriget, hvorpå kirkeledelsen iværksatte en aktiv modstand.

Nationaliseringen af kirkeorganisationen, med den græske løsrivelse i 1820'erne som det første eksempel, indebar dermed et radikalt brud på ortodoks tradition, og når patriarkatet og synoden i Konstantinopel i anden halvdel af det 19. århundrede afviste denne udvikling som fyltisme, skete det som en logisk følge af den teologiske og kirkeretslige antinomi mellem ortodoks kristendom og nationalisme, også selvom kredse i patriarkatet ikke i længden forblev upåvirkede af nationale strømninger (Riis, 1999, s. 238-239).

Kitromilides anerkender, at den ortodokse kristendom på et vist analytisk niveau og i specifikke historiske sammenhænge, kan have virket som bevarer af national identitetsfølelse, men emnet er på ingen måde så indlysende, at den ortodokse kirke uproblematisk kan anses for at have opfyldt denne funktion under det osmanniske herredømme.

En af de anakronismer i Balkan historieskrivning består således i at opfatte det osmanniske religionspolitiske system som baseret på nationale skel. Skellet bestod derimod alene i en religiøs distinktion mellem kristne og muslimer, og kun i en religiøs (ikke national) forstand bidrog den ortodokse kirke som institution til at bevare en kollektiv identitetsfølelse blandt kristne på Balkan.

Kitomilides hævder, at sammentænkningen af ortodoks kristendom og nationalitet skete først ved opgivelsen af økumenicitet og nationalisering af kirkerne (Riis, 1999, s. 239).

4.6 Den bulgarske kirke i dag

Nogle røster i Bulgarien påstår at kirkens hierarki har været involveret med den bulgarske mafia.

Den 22. juli 2002 blev den 66 årige præst Stefan Kamburov brutalt myrdet i en strid mellem to synoder over ejerskab af kirken. Stefan Kamburov blev myrdet inde i kirken, hvilket forfærdede den bulgarske befolkning (Hopkins, 2009, s. 238).

En præst har senere kommenteret, at gennem denne ugering er den kanoniske retning forandret fra noget fyldt med forpligtelse og sandhed til noget som retfærdiggør absolut alt som den Hellige synode modsætter sig og derved stopper sikkerheden af dens dogmatiske ufejlbarlighed. Den manglende respekt for Patriark Maxim fortsætter usvækket blandt befolkningen (Hopkins, 2009, s. 239).

Den Hellige synode driver lobbyvirksomhed for politisk og legalt at få en privilegeret status i det bulgarske samfund igen, men det er ikke nogen let opgave.

Lovgivning, som stammer tilbage fra kommunisternes tid, har skilt kirken fra staten og fjernet al privilegeret status fra kirken. Men nogle politikere valgte at kigge på lovgivning og nu kan kirken igen regne med statens stytte ifølge den nye lovgivning fra 20. december 2002. Lovgivning som kun anerkender en Ortodoks kirke under Patriark Maxim og den Hellige Synode, blev hilst velkommen af størstedelen af befolkningen, da den stoppede striden mellem de to synoder. Nu var kun én synode tilladt (Hopkins, 2009, s. 240).

Kirken vil nu bruge den nyfundne status til at introducere religionsundervisning i de sekulære skoler igen. Noget som det kommunistiske regime ellers havde afskaffet. I øjeblikket er skolerne dog stadig sekulære, men politikerne er villige til at overveje denne ændring. Diskussionen går nu på, om man skal vælge den tidligere traditionelle religionsundervisning, som kun beskæftigede sig med den Ortodokse tro eller om man skal åbne op for forskellige verdensreligioner og introducere andre emner, så som lov, politik og filosofi.

4.7 Delkonklusion

Den bulgarske kirke er en central del af samfundet, hvilket kan afspejles i navnet – Bulgarsk-ortodoks kirke. Ligesom Danmark og den danske folkekirke.

Dog har denne placering i Bulgarien en helt anden betydning end i Danmark.

I de tidlige dage med kristendom i Bulgarien, blev religionen brugt til at mindske forskellen på to etniske grupper og samlede landet.

Bulgarien var egentlig ikke berørt af reformationen. På godt samme tidspunkt havde det Osmanniske styre nemlig herredømmet over Bulgarien.

Under millet-ordningen havde bulgarerne stadig lov til at beholde deres kirke og deres sprog. Kirken blev igen et samlingspunkt for det bulgarske folk.

Kirken blev indlemmet i Bulgariens forfatning i 1879. Dog gav det nogle stridigheder mellem staten og kirken. De havde nemlig hver deres tolkning af, hvem der bestemte over hvem.

Efter anden verdenskrig overtog kommunisterne magten i Bulgarien. Kirken blev med tiden udskilt fra den ateistiske stat. Religion var nu et privat anliggende.

Uddannelsespolitikken blev også ændret, da religion ifølge kommunisterne ikke var forenelig med videnskab.

Den bulgarske-ortodokse kirke er i dag igen en central figur i det bulgarske samfund.

Og ifølge loven er den ortodokse kirke den eneste anerkendte statskirke.

Verdslige og gejstlige ændringer overvejes dog i forbindelse med den sekulære skole.

Staten har ikke besluttet om man vil gå den verdslig vej eller den gejstlige vej med hensyn til undervisning af religion i skolen.

5 Spanien

Den romersk katolske kirke spiller en ledende rolle i det politiske og samfundsmæssige Spanien. Ufattelig loyalitet og larmende modstand i blandt befolkningen beskriver forholdet mellem kirken og Spaniens befolkning (Manuel, 2002, s. 71).

5.1 Kirken i Spanien før 1931

De første kristne menigheder i Spanien opstod i begyndelsen af 500-tallet. Menigheden var af den kætterdømte arianske⁷ retning, men overgik i 589 til katolicismen. (Ahrenst, 2005).

I tiden fra 711 og knap 800 år frem kom hele Spanien under arabisk og dermed muslimsk herredømme. De to trosretninger, islam og kristendom, levede fredeligt side om side i denne periode. Adskillige kirker og klostre blev endda bygget i denne periode. Men forholdet til jøderne svingede mellem tolerance og forfølgelse (Ahrenst, 2005).

Kongeparret Isabella og Ferdinand fik i 1478 Pave Sixitus IV til at oprette en særlig spansk afdeling af inkquisition, som blev kendt for sin brutalitet og nådesløshed.

Inkquisitionen ophørte først i 1834. I slutningen af 1400-tallet indledtes også fordrivelsen af araberne fra den Iberiske halvø (Ahrenst, 2005).

I 1534 blev det første jesuitterkloster grundlagt i Spanien, og jesuitterne⁸ fik meget stor indflydelse i alle dele af undervisningssystemet (Ahrenst, 2005).

---

⁷ Arianisme - Arianismen er opkaldt efter Arius, der i begyndelsen af 300-tallet var kristen præst i Alexandria i Ægypten. Arianismen hævder at Sønnen, i modsætning til Faderen, ikke er evig men at Sønnen er skabt af Faderen på et eller andet tidspunkt før verdens skabelse. Derpå skaber Sønnen så verden. Arianismen anerkender Sønnen som et særskilt guddommeligt væsen af samme slags substans ("homoiousion" på græsk) som Faderen. Som skabt væsen betragtes Sønnen imidlertid som underlagt Faderen og ikke hverken ligestillet eller ét med Faderen. Helligånden betragtedes af arianismen som en tjenende skabning underlagt både Sønnen og Faderen. (Ateitisk Forum, 2006).

⁸ Jesuitter - medlemmer af det katolske ordenssamfund Jesu Selskab (*Societas Jesu*) også kaldet jesuiterordenen, stiftet af Ignatius af Loyola og i 1540 godkendt af paven. Efter to års noviciat, hvorunder novicerne gennemgår de 30 dages eksercitier (åndelige øvelser), der er grobunden for ordenens særegne spiritualitet, aflægger jesuitter de tre ordensløfter: fattigdom, kyskhed og lydighed. (Den store Danske 2, 2009).

5.2 Kirken og den Anden spanske Republik (1931-36)

Den Første spanske Republik 1810-1923 formodede at leve i sameksistere med den katolske kirke. Den Anden Republik var meget fjendtlige over for kirken. Nogle af de mest antigejstlige love blev gennemført i denne periode (Manuel, 2002, s. 79).

Efter 7 år med militærdiktatur (1923-29). Kong Alfonso abdicerede og den anden spanske republik blev til. Det første mål de veluddannede, sekulære byboere var at underminere den katolske kirkes magt og indflydelse i politik og samfund. Derfor blev adskillige lovforslag til. Forfatningen i 1931, som skulle afstabilisere kirken og stoppe al offentlig økonomisk støtte. Forfatningen skulle også støtte indførelse af skilsmisse, undervisning uden religiøs undertone og inddragelse af Jesuit ejendomme.

Offentlige religiøse udstillinger blev forbudte. Selvom staten førte en hård politik mod religion, forsøgte Pave Pius at samarbejde indtil så sent som 1935, men republikanerne var ikke interesserede (Manuel, 2002, s. 79).

Konservative katolikker var bekymrede over angrebene på kirken. I parlamentet var deres repræsentanter Spansk Konfederation af Uafhængige Rettigheder (Confederacion Española Derechas Autónomas/CEDA) ledet af den katolske jura professor José María Gil Robles⁹. CEDA prøvede at gøre plads til den katolske kirke i den Anden Republik. Efter valget i 1933 var det Spaniens største parti. Ved valget i 1936 blev konservative katolikker bekymrede, da antigejstlige socialister og kommunister dannede alliance (Manuel, 2002, s. 80).

5.3 Den spanske borgerkrig

Da de annoncerede gennemgribende nationaliseringer, blev de spanske militante nationalister og fascister (inspireret af regeringerne i Tyskland, Portugal og Italien) enige om, at tiden var inde til at vælte styret (Manuel, 2002, s. 80).

Den 7. juli 1936 brød et nationalt oprør ud. Spanien var delt i en pro-republikanske og pro-nationalistiske zoner og begge sider var lige grufulde og modbydelige og landet endte i borgerkrig.

---

⁹ José María Gil Robles – (1898 – 1980). Spansk politiker. Leder af det katolske parti CEDA. Arbejdede for en højredrejning i republikken (Den Store Danske 3, 2009).

De antigejstlige var brutale mod kirkens gejstlige. De myrdede på præster, nonner og munke samt brændte kirker og klostre ned. Dette delte de spanske samfund og gjorde det meget svært at hele samfundet bagefter (Manuel, 2002, s. 77).

På grund af behandlingen af kirken, valgte kirken at støtte general Fransisco Franco¹⁰ i 1937. Det fik republikanerne til at se rødt og mange af deres politiske aktive gik til angreb på selve kirken. 4.184 præster, 2.365 munke og 283 nonner blev dræbt (Manuel, 2002, s. 80).

Selvom det ikke kan bevises, at kirken var direkte involveret i militærkuppet i 1936, kan det diskuteres at forbindelse til den politiske elite bidrog til den ideologiske opstand.

Kirken retfærdiggjorde generalernes kup og kaldte det et korstog i forsvar for den katolske tro (Brassloff, 1998, s. 6).

5.4 Tiden under Franco

Højrefløjens fascistiske ledere kom til magten. General Franco opbyggede en antimoderne, antiliberal og antikommunistisk korporativ stat (Manuel, 2002, s. 80).

Mange katolikker modreagerede antigejstligheden fra den republikanske periode og støttede general Franco.

Så snart Franco havde magten, blev alle antigejstlige love afskaffet og i 1941 nåede han til en vigtig aftale med kirken. Katolicisme blev Spaniens officielle religion, fik offentlig støtte samt havde monopol på nationens uddannelse, tro og moral (Manuel, 2002, s. 82) (Brassloff, 1998, s. 7). Kirken legitimerede i starten den politiske struktur, lovgivningen, statens aktiviteter og var et villigt instrument i social kontrol (Brassloff, 1998, s. 7).

Den 27. august 1953 blev underskrivningen af Konkordat mellem Vatikanet og spanske stat, ingen censur på kirkelige publikationer, offentlig støtte til religiøs personale og kirken skulle igen inspicere religiøs undervisning i skolerne. Underskriften kom i hus det samme år USA indgik en forsvarsaftale med Franco som en del af Den Kolde Krig projektet. Både Franco, Pave Pius XII og USA's præsident Eisenhower var alle imod kommunismen og den sovjetiske Østblok (Brassloff, 1998, s. 7) (Brassloff, 1998, s. 7).

---

¹⁰ Fransisco Franco – (1892-1975). Spansk general, leder af fascist partiet og leder af Spanien 1939-1975 (Den Store Danske 4, 2009).

Vatikanet anerkendte Francos stat til gengæld. Francos styre var aldrig rigtig truet indefra og støtten fra kirken var et vigtigt element (Manuel, 2002, s. 83).

En konflikt mellem kirke og stat var ikke en tanke man havde i 1953. Men gennem det senere år i 1950'erne og 1960'erne begyndte der at være tegn på gejstlige græsrodde og den spanske kirke begyndte at forandre sig i takt med kirken i Rom.

Den kolde krig fik Pave Johannes XXIII til at ville skabe en plads til kirken i den nye verden. Efter 3 års diskussion og debat udstedte Vatikanet og Paven *Gaudium et Spes* og *Dignitatis Humanae* i 1965.

I dette gik kirken imod alle stater, der ikke garanterede menneskerettigheder og religiøs frihed. Kirken støttede også retten til forsamling, ytringsfrihed med mere.

Gaudium et Spes manifesterede, at Vatikanet havde interesse i at bryde alliancen med diktatoren i Spanien. Begge dokumenter identificerede en ny og moderne rolle for den katolske kirke (Manuel, 2002, s. 84).

Vatikan II startede noget af et problem i den spanske kirke, som oplevede store interne forandringer i 1960'erne og 1970'erne. På den ene side var de ældre spanske gejstlige, som var imod Vatikan II. 90% af spanske biskopper, som havde oplevet den spanske borgerkrig, var imod den nye lærdom. På den anden side var de yngre gejstlige, som støttede Vatikan II. I 1970 var 62% af de spanske gejstlige imod kirkens tætte forhold til Francos regime, for gejstlige under 30 år var tallet oppe på 86%. Vatikan II spillede en stor rolle i at bryde med Francos regime ved at give store dele af den spanske gejstlighed retfærdiggørelse og institutionel støtte. Nogle af de vigtigste katolske aviser på den tid var *Aún*, som var udgivet af jesuitterne og *Cuadernos para el Dialogo* grundlagt af Joaquín Ruíz Giménez. Disse aviser var i førende i at bryde vejen for general filosofisk og spirituel genopvågning i Spanien (Manuel, 2002, s. 86).

Pave Paul VI ville gerne ende forholdet til Francos regime og hans vigtigste instrumenter var at udnævne nye biskopper i Spanien. Efter Vatikan VI begyndte Paven at afvise kandidater anbefalet af Franco. Pave Paul VI udnævnte Vincente Enrique y Tarancón som ærkebiskop af Toledo og Primas Spanien i 1969 og Paven gjorde ham til senere til ærkebiskop i Madrid. Under Taracóns lederskab blev Vatikan II og dens lære

og antog en politisk moderat tone. Selvom Franco var uenig med Paven, forblev han trofast mod sin tro indtil sin død.

25. november 1975 endte en æra og muligheden for en fredelig overgang til demokrati opstod samt muligheden for en normalisering af kirke-stat forholdet i Spanien (Manuel, 2002, s. 86).

Franco havde opbygget et konservativt og antimoderne regime i 1930'erne, som var i harmoni med den spanske katolske kirke. Men da kirken ændrede holdning efter Vatican II, tabte regimer terræn og regimet holdt ikke i lang tid efter Vatican II eller måske mere vigtigt, regimet holdt ikke efter Francos død i 1975 (Manuel, 2002, s. 87).

5.5 Spanien efter Franco

Spaniens overgang til demokrati var en udviklende proces og det nye regime prøvede at mindske kirkens indflydelse og samtidig at opretholde et godt forhold til kirken. Den "nye" kirke støttede Spanien i at opbygge en demokratisk stat (Manuel, 2002, s. 87).

Demokratisering var det bedste af to onde. Det var kapitalisterne i Vesten, som stod for demokratisering eller kommunisterne i Øst, som var ateister (Anderson, 2003, s. 137).

Spaniens proces mod demokrati var gradvis og foregik under ledelse af Kong Juan Carlos.

Begge sider af borgerkrigen havde deres grunde til ikke at samarbejde, republikkanerne var vrede over kirkens støtte til Franco, den brutale diktator. Kirken var vrede over morderne på præster, munke og nonner under borgerkrigen. Men begge sider blev enige om at lægge deres uenigheder bag dem og prøve at genopbygge en ny, fredelig og demokratisk stat (Manuel, 2002, s. 89).

Ved en tale til menigheden under kroningen af Kong Juan Carlos i november 1975, fremlagde Kardinal Taracón sin vision for kirke-stat forholdet. Han pointerede med stolthed den historiske forbindelse mellem trone og alter, men kirken søgte ikke nogen privilegier i det nye styre eller en genskabelsen af de gamle forbindelser med Franco regimet. Dog udtalte en talsmand for kirken, at de ikke ønskede en amerikansk stil af

separation af kirke og stat og at kirken skulle tages alvorligt i et land med hovedsagligt katolikker (Anderson, 2003, s. 140).

Kong Juan Carlos var egentlig enig med Kardinal Enrique y Taracón angående kirke-stat forholdet, men i 1976 var det ikke kun op til de to. Politiske partier havde også deres mening om kirke-stat forholdet. Repræsentanter fra det anti-gejstlige Spanske Socialistisk Arbejderes Parti (PSOE) og det Spanske Kommunistparti (PCE) forhandlede med kirke tilhængerne i det konservative Alianza Popular (AP) og Union af Kristne Demokrater (UCD) i 1977 og 1978 (Manuel, 2002, s. 89).

Dette var hårde og vigtige forhandlinger. Til sidst var et kompromis nået på den såkaldte "Jose Luis natten" 22. maj 1978 – navngivet efter den restaurant hvor forhandlingerne fandt sted.

To vigtige formål med kompromiset:

1. Et frit og åbent religiøst samfund for alle religioner og statsstyrede skoler blev tilladt, for at tilfredsstille antigejstlige
2. Den katolske kirke skulle anerkendes for dens rolle i den spanske stat, den gejstlige rolle.

Artikel 16, 27 og 32 i den nye spanske grundlov var vigtige og selvom de sidste af Francos tilhængere, blandt andet Kardinal Marcelo Gonzáles, var imod dette kompromis, fik det kirkelig opbakning under biskoppernes konference.

Den spanske grundlov dannede basis for en Konkordat mellem Vatikanet og den spanske stat på den 3. januar 1979 og dermed blev Konkordatet fra 1953 ophævet (Manuel, 2002, s. 90).

Da demokratiet var slået igennem, fik kirken nye problemer. De skulle på ny definere deres rolle i et samfund med forandrende politiske og sociale forhold. Dette involverede at forandre befolkningens og elitens skikke og indstilling overfor den politiske magt. De politiske ledere havde udviklet evner så som forhandling i et mere åbent forum og de var villige til at adlyde de demokratiske spilleregler (Anderson, 2003, s. 137). Befolkningen skulle også vænne sig til den nye situation, den nye politiske struktur og acceptere denne nye struktur for at give den legitimitet samt få en demokratisk mentalitet karakteriseret af tolerance for forskellige meninger.

I de fleste lande har religion ikke en stor plads i denne proces. Det er diskutabelt om en statskirke, som har deltaget i noget af liberaliseringsprocessen, har potentiale til at fremme eller underminere muligheden for demokratisk succes. Men hvis udtalelser og gøre måde af den religiøse elite kan styrke eller svække demokratiseringsprocessen. Hvis denne elite spiller efter de demokratiske spilleregler, vil det give dem og den demokratiske proces legitimitet. Men demokratisering betyder også modernitet og nogle gange sekularisering, som kan underminere kirkens status i samfundet (Anderson, 2003, s. 138).

Kirken skal også tage sig af eliten, som sikkert er taknemmelige for kirkens indsats til demokratisering af samfundet, men de ønsker ikke at se kirkens usædvanlig store (ikke valgte) indblanding i det offentlige liv. Deres rolle i samfundet skulle redefineres. Hvor meget kunne de tillade sig at ytre deres mening om? Hvordan kunne de kombinere kirkelige idealer med demokratisk politisk stil med rod i forhandlinger og kompromiser? (Anderson, 2003, s. 139).

De gejstlige ledere var især bekymrede i november 1977, da et oplæg til en ny grundlov blev lækket. I dette var der ingen reference til den katolske kirke, men i stedet for var der bare noteret ”den spanske stat er ikke en skriftestol”.

Kirken havde også nogle indsigelser imod formuleringerne på emner som religionsundervisning, skilsmisse og abort. I de følgende måneder påbegyndte kirken et enormt lobby arbejde i korridorerne i parlamentet og var villige til at acceptere de to første paragrafer i artikel 16, som garanterede religiøs frihed til alle og ingen skulle kunne tvinges til deklarerer deres tro. Dog ville kirken have en formel anerkendelse af den katolske kirke i paragraf tre for at undgå skabelse af en statskirke (Anderson, 2003, s. 140).

De konservative politiske partier støttede kirken, mens socialisterne var mere aggressive og talte for en adskillelse af kirke og stat samt en afbrydelse af økonomisk støtte fra det offentlige til religiøse skoler. Overraskelsen kom fra kommunisterne anført af General Sekretær Carillo. De beskrev sig selv som tilskuere til de religiøse spørgsmål og gjorde opmærksom på, at man skulle undgå at splitte samfundet, som i 1930'erne. Som konsekvens fandt hans parti med center-højre partier om at finde et kompromis omkring paragraf tre i artikel 16:

”Der skal ikke være nogen statsreligion. Den offentlige administration skal tage hensyn til religionen i det spanske samfund og de skal vedligeholde gode relationer og samarbejde med den katolske kirke og andre trosretninger”. Kirken blev fremhævet uden at den fik nogle privilegier. Størstedelen af kirken ledere var tilfredse med denne formulering (Anderson, 2003, s. 141).

Under kroningsceremonien havde Kardinal Taracón sagt, at kirken ikke søgte nogle privilegier. Men i en senere tale understregede han, at det ikke betød, at kirken ville trække sig til den private sfære. I praksis forblev kirken ude af diskussioner, det var især tydeligt under valgkampen og i diskussionen om oprettelsen af et Kristen Demokratiske Parti (Anderson, 2003, s.142). Noget af denne opposition stammede fra, at kirken manglede organisatorisk kapacitet og et parti ville være udenfor deres kontrol, selv om de handlede i kirkens navn. Kirken prøvede ikke ihærdigt at influere vælgernes stemme ved valg. Selvom kirken havde valgt formel neutralitet, gjorde de fleste biskopper ved valget i 1977 og efterfølgende det klart, at deres præference var partier fra midten mod højre (Anderson, 2003, s. 142-143).

I 1970'erne stemte 25% af praktiserende katolikker på venstrefløj og i 1990'erne var stemmefordelingen næsten lige mellem venstre- og højrefløj. Kirken havde dog ingen intentioner om at fortie når det gjaldt områder, som relaterede til deres kerne værdier, abort og skilsmisse.

Selvom kirken var kritisk, accepterede den, at UCD prøvede at liberalisere skilsmisseloven sidst i 1970'erne, men de var imod abort og var imod legalisering af abort under PSOE regeringen i 1980'erne (Anderson, 2003, s. 143).

Der blev ballade, da den socialistiske regering forsøgte at indføre stat curriculum på private (katolske) skoler for at de kunne få statstilskud. Pave Johannes Paul II indsatte mere konservative biskopper og de udtrykte foragt for den faldende moral i 'det nye Spanien', men meget få ønskede polariseringen fra tidligere (Anderson, 2003, s. 143). Kirken begyndte i større grad at erkende, at de ikke længere kunne stille de samme krav til samfundet og staten i det nye Spanien, som de kunne i det gamle regime. Spanien var i en fase af modernisering og kirken fik nye udfordringer i form af sekulære ideer og forbrugermentalitet, som udfordrede kirkens hold på befolkningen og kirkens evne til at påvirke befolkningens politiske og livsstilmæssige valg (Anderson, 2003, s. 144).

5.6 Kirken i Spanien i dag

Spanien har et befolkningstal på 39 millioner mennesker, hvoraf godt 97% er romersk katolske.

I Spanien er der en klassisk opdeling af befolkningen, by vs. land. De mere veluddannede og politisk progressive byfolk deltog ikke regulært i søndagsmessen, hvorimod folk på landet var næsten at finde i kirken hver søndag. 60% kommer ofte, 30% kommer jævnligt. I byen kommer 20% jævnligt i kirke.

Normalt støtter praktiserende katolikker det konservative politiske parti. Det traditionelle familie og samfundssyn fra den romersk katolske kirke går igen hos det konservative politiske party.

Modstanderne har hovedsagligt støttet partier på venstrefløj. I nyere tid har troende katolikker dog også haft tilbøjelighed til at støtte partierne til venstre for midten (Manuel, 2002, s. 73).

De fleste protestanter i Spanien er indvandrere eller udlændinge og de udgør godt 300.000 og der er ca. 13.000 jøder (Manuel, 2002, s. 73).

Antallet af praktiserende katolikker, der går regelmæssigt i kirke i Spanien, er faldet 61% til 28% i det sidste kvarte århundrede, selvom tre ud af fire stadig kalder sig katolik. Og især de unge vender kirken ryggen. De er blevet trætte af at høre på præsterne, biskopperne og følge pavens moralske doktriner. (Møller, 2005). En undersøgelse viser, at kun 12% af de unge går i kirke regelmæssigt om søndagen. (Møller, 2005).

Regeringen, det Socialistiske parti, PSOE, ønsker at blive bannerfører for et verdsligt og pluralt Spanien. Regeringen vil gerne erstatte statsstøtten til kirken med en frivillig kirkeskat og samtidig fjerne den obligatoriske katolicisme undervisning i skolerne. Dog vil tre ud af fire spanske forældre gerne have, at deres børn skal have kristendomsundervisning i skolen. Dette vil regeringen gøre til et valgfag og i stedet indføre et fag i civilt medborgerskab, som skal børnene de demokratiske værdier. (Møller, 2005).

Den katolske kirke i Spanien har haft det svært med det moderne demokrati og sekularisering i samfundet. Den historiske betydning af korset og kronen, som samlede

det spanske rige. Demokratiet kom først til senere end til de andre vestlige lande. Derfor har kirken det svært med at vænne sig til demokratiet, som har skilt stat og kirke. Staten er nu blevet en verdslig statsmagt, der igennem parlamentet lovgiver i spørgsmål, som berører kirkens moralbegreber, så som prævention, abort, skilsmisse, homoseksuelle ægteskaber med mere. (Olesen, 2008).

Det siddende regeringsparti PSOE i 2008 har påpeget, at hvis de tomeangivende fundamentalistiske biskoppers utidige indblanding i statens forhold ikke sker med Vatikanets indforståelse, så drages Vatikanets autoritet over for den spanske kirke i tvivl. Har biskoppernes handlet i forståelse med Vatikanet, så ser den spanske stat det som Vatikanets indgriben i et andet lands forhold. (Olesen, 2008).

5.7 Delkonklusion

Den katolske kirke i Spanien havde en udvikling, som Max Weber mener, ikke var modtagelig for den kapitalistiske ånd.

Den katolske kirke havde ikke et nationalt tilhørsforhold i Spanien, som den ortodokse kirke i Bulgarien og folkekirken i Danmark. Dog havde kirken alligevel en meget central plads i den spanske nation.

Reformationen tog ikke sit indtog i Spanien, men det gjorde et verdsligt regime i 1931-1936 (Den Anden Republik), som var meget fjendtlig over for kirken. Kirken og religionsundervisningen blev meget voldeligt adskilt fra staten.

Kirken fik dog allerede sin centrale plads i samfundet tilbage igen, da fascisterne kom til magten sidst i 1930'erne. Uden at det kan bevises, menes det, at kirken var meddelagtig i støtten til fascistpartiet og borgerkrigen mod de tidligere modstandere.

Franco og fascist partiet opbyggede en antimoderne og antiliberal stat.

Næsten som det var taget ud af Webers tese om katolikker og deres manglende modernisering.

Der var ingen censur på de kirkelige publikationer, kirken fik offentlig støtte og præsterne kunne igen inspicere den religiøse undervisning i skolerne.

Det gav kirken en meget central placering i det spanske samfund. Men på ingen måde med samme effekt som i Bulgarien.

I 1950'erne begyndte nogle græsrodder i kirken at vise forandringsparathed, dog uden at tale om reformation. De talte om verdslige ideer som religionsfrihed og menneskerettigheder.

Efter Francos død begyndte en demokratisering af det spanske samfund. Selvom kirken var meget glad for sin trone/stat og alter forbindelse, søgte kirken ikke særlige privilegier i det nye styre. Kirken ønskede dog ikke en adskillelse af kirke og stat.

Artikel 16 i den forfatning i 1977 viste dog ingen tegn på en statsreligion, men der var nævnt, at der skulle tages hensyn til og beholde gode relationer til den katolske kirke og andre trosretninger.

I dag yder den katolske kirke i Spanien et enormt lobbyarbejde og som nægter at trække sig fra den private sfære.

6 Konklusion

Kristendommen er i dag et aktuelt emne i den Europæiske Union (EU). Som statsmagt har EU som tidligere nævnt ingen rødder i religion og har aldrig haft nogen religiøs legitimation. De europæiske institutioner har siden begyndelsen af den Europæiske Kul- og Stål Union været administrative institutioner, der tog sig af politiske emner som det indre marked og landbrugspolitik. I de senere år har EU dog også bevæget sig ind på mange flere og vigtigere områder.

EU-samarbejdet bevæger sig lige så stille ind på områder, som har betydning for troende. Områder som abort, skilsmisse, homoseksuelle ægteskaber og aktiv dødshjælp, hvor EU ikke har nogen formel magt, bliver debatteret i højere grad på EU niveau.

Med afsæt i problemformuleringen er den nedenstående problemstilling blevet undersøgt: ” *Hvorledes har forholdet mellem modernitet og kirkelig tradition i EU medlemslandene Danmark, Bulgarien og Spanien udviklet sig siden kristendommens indførelse og hvorvidt der er religiøs politisk indflydelse i disse lande?*”

Denne undersøgelse har taget udgangspunkt i en sammenligning af den kirkelige tradition i Danmark, Bulgarien og Spanien med henblik på at undersøge der eksisterer en fælles europæisk kirkelig tradition samt modernitet af de respektive lande. Alle tre har vidt forskellige kirkelige traditioner, er på forskellige niveauer af modernitet og den religiøs politisk indflydelse er helt forskellig. De er tre nationer med tre forskellige tilgange til kirke, modernitet og religiøs politisk indflydelse.

Den danske modernitet er kommet i etaper gennem en længere historisk udvikling. Den danske modernitet har dog fjernet folkekirken var den centrale plads i det danske samfund. Kirken har ikke længere en religiøs politisk stemme i det danske samfund. Den ortodokse kirke har en derimod i meget central plads i det bulgarske samfund. Den bulgarske-ortodokse kirke har været den sammenholdende faktor på det bulgarske samfund under forskellige udfordringer. Kirken har stadig i dag en stemme i det bulgarske samfund, også selvom skolerne indtil videre er sekulære. Der er sket en del

modernisering, da Bulgarien har en verdslig stats- og regeringsfunktion. De er dog endnu ikke på niveau med Danmark og Spanien.

Den katolske kirke i Spanien har også haft en meget central plads i Spanien. Grundlaget har dog været noget anderledes end i Bulgarien. Den centrale plads var bestemt af statsmagten og ikke af folket som i Bulgarien.

Moderniteten i Spanien er længere fremme end i Bulgarien, men ikke så langt fremme som i Danmark. Kirken har stadig en religiøs politisk indflydelse og med sit lobbyarbejde, får staten til at holde på nogle af de katolske værdier.

Ud fra den ovennævnte kan det konkluderes, at en fælles kirkelig tradition ikke er opnåelig af den simple grund, at de kirkelige traditioner stammer fra tre forskellige kristne retninger med forskellige kristne værdier.

Dog vil det nok være nemmere for Bulgarien og Spanien at finde nogen fælles gejstlige holdninger.

Det sekulære politiske samarbejde kommer ikke helt til at foregå uden forhindringer, da de tre lande er på forskellige stadier af deres modernisering og kirken i de tre lande har forskellig religiøs politisk indflydelse. Så emner som abort, skilsmisse, aktiv dødshjælp med mere kan kreere en del uenighed mellem de tre lande, Danmark, Bulgarien og Spanien.

Dermed er det ovennævnte med til at verificere den nedenstående hypotese:

” Uden et fælles syn på forholdet mellem kirke, stat og religiøs, politisk indflydelse, vil der opstå utallige politiske uenigheder i etiske spørgsmål i EU's fremtid”.

Jo længere man er påvirket af sekulære og verdslige tankegang, jo større indflydelse vil det kunne det få. I tilfældet med disse tre lande synes moderniteten og verdsligheden at udvikle sig, jo længere tid man har været medlem af EU.

7 Litteraturliste

Ahrenst, Stinna (2003, 1. september) *Spanien*. Kristeligt Dagblad.

Hentet 20. april 2010 fra <http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/65793:Kirke---tro--Spanien>

Albrechtsen, Rikke (2008, 6. september) . *EU kæmper med Gud*. Kristeligt Dagblad.

Hentet 31. marts 2009 fra <http://www.infomedia.dk/ms/Print.aspx?Duid=e1352d50&listFormat=Full&printtype>

Anderson, John (2003) Catholicism and Democratic Consolidation in Spain and Poland. Madeley, T.S. & Enyedi, Zsolt (eds.) *Church and State in Contemporary Europe – the Chimera of Neutrality*. London: Frank Cass Publishers.

Ateitisk Forum (18. marts 2006) *Arianisme*.

Hentet 20. april 2010 fra <http://wiki.ateist.net/indeks.php?n=kristendom.arianisme>

Brassloff, Audrey (1998) *Religion & Politics in Spain. The Spanish Church in Transition, 1962 – 1996*. London: MacMillan Press Ltd.

Byrnes, Timothy A. (2006) Transnational religion and Europeanization. Byrnes, Timothy A. & Katzenstein, Peter J. (eds.) *Religion in an Expanding Europe*. England: Cambridge University Press.

Clausen, Bente (2003, 14. maj) *En kæmpe I dansk kirkeliv*. Kristeligt Dagblad.

Hentet 29. juni 2009 fra <http://kristelig-dagblad.dk/artikel/148656:kirke---tro--en-kaempe-i-dansk-kirkeliv>

Crampton, R.J. (2005) *A concise history of Bulgaria*. England: Cambridge University Press.

Dansk Historie (2007) *Tidlig enevælde*. Hentet 27. oktober 2008 fra

http://www.danskhistorie.dk/tidsperioder/tidlig_enevaelde/

Dansk Kvindebiografisk Leksikon (2003) *Bodil Koch 1903 – 1972*.

Hentet 27. oktober 2008 fra <http://www.kvinfo.dk/side/170/bio/573/>

Dansk statistik (2002) *Kirkestatistik*

Hentet 10. januar 2010 fra

<http://www.dst.dk/statistik/nyt/emneopdelt/nytsingle.aspx?countid=1502&ci=true&pti=1>

Den Store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi (2009) *Pietisme*.

Hentet 20. februar 2010 fra

http://denstoredanske.dk/samfund,_juraog_politik/religion_og_mystik/reformationen_og_lutherske_kirke/pietisme

Dorthe Holm Larsen

Den Store Danske 2. Gyldendals åbne encyklopædi (2009) *Jesuitter*.
Hentet 20. april 2010 fra http://www.denstoredanske.dk/samfund_jura_og_politik/diverse_historie/klostre_i_Europa/jesuitter

Den Store Danske 3. Gyldendals åbne encyklopædi (2009) *José María Gil Robles*.
Hentet 20. april 2010 fra http://www.denstoredanske.dk/Rejser_geografi_og_historie/Spanien_Portugal_og_Andorra/Spanien_efter_1918/Jos%C3%A9_Mar%C3%ADa_Gil_Robles

Den Store Danske 4. Gyldendals åbne encyklopædi (2009) *Francisco Franco*.
Hentet 20. april 2010 fra http://www.denstoredanske.dk/Rejser_geografi_og_historie/Spanien_Portugal_og_Andorra/Spanien_efter_1918/Francisco_Franco_Bahamonde

Det teologiske fakultet (2008) *60-året for kvindelige præster i folkekirken*.
Hentet 30. maj 2010 fra <http://teo.au.dk/nyheder/pressearkiv/ekspertewp>

DR Udland (2007, 21. januar) *Merkel: Kristne rødder med i EU-forfatning*.
Hentet 9. september 2009 fra <http://www.dr.dk/Nyheder/Politik/EU/2007/01/16/000518.htm>

Ejlersen, Mette (13. december 2009) *Kirkeklokkerne klinger for klimaet*. TV2Øst
Hentet 28. april 2010 fra <http://tv2east.dk/artikler/kirkeklokker-klinger-klimaet>

Gyldendal og Politiken (2003) *Danmarkshistorie – bind 9*. København: Nordisk Forlag A/S & Politikens Forlag A/S.

Hopkins, James Lindsay (2009) *The Bulgarian Orthodox Church: A Socio-Historical Analysis of the Evolving Relationship Between Church, Nation and State in Bulgaria*. New York: Columbia University Press.

Jarlner, Michael & Jerichow, Anders (2005) *Grænser for Gud*. København: Gyldendal.

Katzenstein, Peter J. (2006) *Multiple modernities as limits to secular Europeanization?*
Byrnes, Timothy A. & Katzenstein, Peter J. *Religion in an Expanding Europe*. England: Cambridge University Press.

Kendtes gravsted (2003) *Philip Melanchton*.
Hentet 10. januar 2010 fra <http://www.gravsted.dk/person.php?navn=philipmelanchton>

Korsgaard, Henriette (2005) *Velfærdsstaten og folkekirken 1945 – 1970*. Scjørring, Jens Holger & Bak, Jens Torkild (eds.) *Velfærdsstat og kirke*. København: Forlaget ANIS.

Knudsen, Tim (2000) *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Dorthe Holm Larsen

Kühle, Ebbe (1994) *Danmark Historie Samfund – Hovedfaser i Danmarkshistorien*. København: Nordisk Forlag A/S. 1994.

Larsen, Kurt E. (1998) *Fra kirkens historie*. Århus: Forlaget Kolon. 1998

Lausten, Martin Schwartz (2004) *Danmarks kirkehistorie*. København: Nordisk Forlag A/S.

Lausten, Martin Schwartz (1999) *Kirkens historie i Danmark*. Århus C: Landforeningen af Menighedsrådsmedlemmer, Forlaget.

Manuel, Paul Christopher (2002). Religion and Politics in Iberia – Clericalism, Anticlericalism and Democratization in Portugal and Spain. Jelen, Ted Gerard & Wilcox, Clyde (eds.) *Religion and Politics in Comparative Perspective – The one, the few and the many*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration (2007) *Kapitel I Dansk Historie*. Hentet 17. september 2008 fra http://www.nyidanmark.dk/bibliotek/publikationer/rapporter/2007/indfoedsretsproeve_1_aeremateriale/html/chapter01.htm

Møller, Bjarke (2005, 7. januar) *Spaniens unge klarer sig uden Gud*. Information Hentet 5. december 2008 fra Intermedias database.

Nationalmuseet (2008) *Danmarkshistorier 1660 – 2000 – Under enevælde 1660 – 1848*. Hentet 27. oktober 2008 fra <http://www.natmus.dk/sw19019.asp>

Politiken (5. januar 2010) *Omstridt præst renses for anklager*. Hentet 28. april 2010 fra <http://politiken.dk/indland/article873530.ece>

Passing, Birgitte (2007) *Uden omsvøb – et portræt af Bodil Koch*. København: Gyldendal.

Pundeff, Martin (1975). Church-State relations in Bulgaria under Communism. Bociurkiw, Bohdan R & Strong, John W (eds.) *Religion and Atheism in the U.S.S.R. and Eastern Europe*. London: The MacMillan Press Ltd.

Rankin, Spas T (1984), Nationalism and the Bulgarian Orthodox Church. Ramet, Pedro (ed.) *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Durham, USA: Duke Press Policy Studies.

Rankin, Spas T (1988), The Bulgarian Orthodox Church. Ramet, Pedro (ed.) *Eastern Christianity and Politics in the twentieth century*. Durham, USA: Duke University Press.

Religion.dk (31. oktober 2003) *De politiske partier om kirke og stat*. Hentet 10. januar 2010 fra <http://www.religion.dk/artikel/130855:indfoering--de-politiske-partier-om-kirke-og-stat>

Revsbech, Tomas (28. marts 2009) *Unge vender tilbage til folkekirken*. Kristelig Dagblad.

Rila Monastery (2009) *St. Ivan Rilsky*. Hentet 15. november 2009 fra http://www.rilamonastery.pmg-blg.com/St_ivan_rilski_en.htm

Riis, Carsten (1999) *En osmannisk arv – Historieskrivning og religion i Bulgarien*. Aarhus. Det Teologiske Fakultet.

Schelde, Nanna (2008, 21. juni) Kristendommen lider i Europa. *Kristeligt Dagblad*. Hentet 31. marts 2009 fra <http://www.infomedia.dk>

Schjørring, Jens Holger (2008) Stat-nation-folk-kirke i Europa i det 20. århundredes første årtier. Schjørring, Jens Holger & Bak, Jens Torkild (eds.) *Fra modernitet til pluralisme – nation-stat-folk-kirke i det 20. århundredes Europa*. København: Forlaget ANIS.

Smith, Anthony D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.

Smith, Anthony D. (2003). *Nationalisme*. København: Hans Reitzels forlag.

Weber, Max (1972) *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. Odense: Andelsbogtrykkeriet

Østergaard, Uffe (2005) Lutheranismen og den universelle velfærdsstat. Schjørring, Jens Holger & Bak, Jens Torkild (eds.) *Velfærdsstat og kirke*. København: Forlaget ANIS.